

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

اَیْمَدُ افلاکی دَرْدَه

Saat Kitabı

اِسْتِثْنَائُیُک

tik tak tik tak...

اِحْمَدُ افلاکِی دَرَدَه

Saat Kitabı

Şule Gürbüz

اِسْتِثْنَاءُ نَبُوك

İstanbul 2011

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayınıdır. Her türlü yayın hakkı saklıdır.
Yayın No. 72

Milli Saraylar Daire Başkanlığı Adına Yayınlayan

Yasin Yıldız

Yayın Kurulu

Fahrettin Gün (Başkan)

Dr. Kemal Kahraman

İlhan Kocaman

Dr. Halil İbrahim Erbay

Güller Karahüseyin

Dr. Jale Beşkonaklı

Şule Gürbüz

M. Murat Taşar

Editör

Fahrettin Gün

Metin ve Fotoğraflar

Şule Gürbüz

Yayın Koordinasyonu ve

Grafik Tasarım

Esin Öncü

Redaksiyon

Serpil Dede

İlona Baytar

Mehmet Ali Güveli

Baskı

Kristal Reklam ve Matbaa Hizmet San. Tic. Ltd. Şti.

Gayrettepe Mah. Hamidiye Sok. No. 7

Beşiktaş-İstanbul

www.kristalreklam.net

ISBN 978-975-6226-85-8

İçindekiler

- 5 Sunuş
Cemil ÇİÇEK
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
- 7 Sunuş
Yasin YILDIZ
Milli Saraylar Daire Başkanı
- 9 Önsöz
Şule GÜRBÜZ
- 11 Alaturka Saat Alaturka Zaman
- 19 Mekanik Saat Tâmiri ve Tâmirciliği Üzerine
- 35 Osmanlı Saatçileri
- 57 Ahmed Eflâkî Dede
- 69 Olmayanlar
- 81 20. Yüzyılda Evi Terk Edip Sokak Saati Olanlar
- 95 Eve Saat Almak
- 107 Saate Bakmak
- 113 Saat Kulelerinin Varlığı ve Yokluğu Üzerine

Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete uzanan eski ve yakın geçmişimizin en mânâlı hâtıra ve mevcudiyetlerini barındıran Milli Saraylarımıza bağlı tarihî binalar her biri şu an farklı koleksiyonlarda sorumlularınca değerlendirilen kıymetli objeleri ile göz bebeğimizdir. Objelerimize sanat tarihçisi ve restoratörler, kendi çalışma alanlarının bilgisi ve hassasiyeti ile yaklaşırken, edindikleri bilgiler ile bu eserleri bizler için daha âşına ve anlamlı kılmaktadırlar.

Koleksiyonlarımız arasında müstesna bir yere sahip olan mekanik saatlerimiz, Dolmabahçe Saat Müzemiz ve saatlerimizin onarım ve bakımlarını yapan Saat Atölyemiz ile kâmil bir hâle gelmiştir. İlgili saat birimimiz, bu yapılan işlerin yanında saatleri birer makale konusu olacak şekilde değerlendirmiş ve bu kıymetli objelerle onların ustalarını, tâmir hâllerini, gelmişi, geçmişi ve bugünü ile serbest deneme tadında kaleme almıştır.

Emeği geçenleri tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyorum.

Cemil ÇİÇEK
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" adlı eseri, Türk edebiyatının en güzel romanlarından biridir. Fakat gelin görün ki, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün yaptığı iş, gerçekte saatleri ayarlamaktan çok, parçalamaktır. Nitekim şube müdürlüklerine, saat, dakika, saniye ve salise gibi isimlerin verilmesi, bu parçalanmışlığı gösterir."

Tabii söz konusu romandaki parçalanmışlık, aslında Doğu-Batı arasındaki parçalanmışlıktır.

Ayrıca romanda, Osmanlı döneminde saatin gelişim süreci hakkında da bilgi verilir. Osmanlı'da saat olgusu, muvakkithanelerle daha bir belirginleşir. Daha önceleri zaman, vakit kavramı, güneş saati, kum saati, su saati ile belirlenirken mekanik saatlerin işlerlik kazanmasıyla, muvakkithanelerin işi daha da kolaylaşmıştır. Özellikle de Sultan Abdülhamid döneminde, ülke sathında "Saat Kuleleri"nin yaygınlaşması, zaman kavramını daha da belirgin kılmıştır.

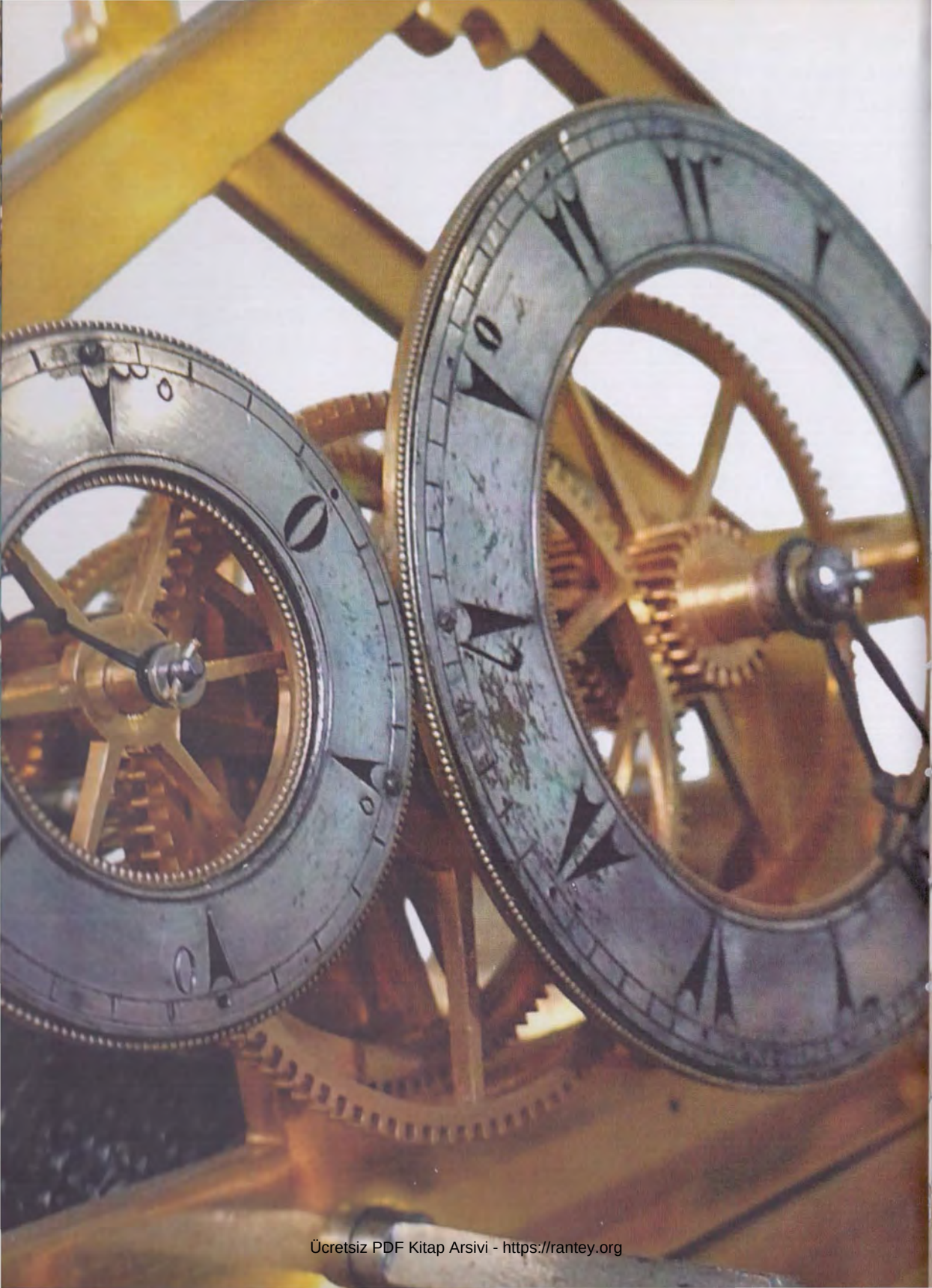
Başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere Milli Saraylar, zengin ve nitelikli bir saat koleksiyonuna sahiptir. Koleksiyonumuzdaki nitelikli saatler, Saat Atölyesi'nde, ustalarımız tarafından uzun çaba ve çalışmalarla tamir edilmiş; çalar, çalışır hale getirilmiş ve Saat Müzesi açılmıştır. Bu minvalde, Müzedeki saatleri içeren bir katalog, geçtiğimiz yıl yayınlanmıştır.

Yine bu çerçevede olmak üzere Yayın Kurulumuzun faaliyetleri kapsamında, Saat Koleksiyonu Sorumlusu arkadaşımız, katalogdan farklı olarak geçmişten günümüze saat olgusunun geçirdiği serüveni ortaya koyan denemeleri içeren bir çalışma yapmıştır.

Saatlere ve zaman kavramına ilişkin bu çalışmada emeği geçen arkadaşlara teşekkür ediyor, bu çalışmaların artarak sürmesini temenni ediyorum.

Yasin YILDIZ

Milli Saraylar Daire Başkanı

Önsöz

Zamanla ilgilenmek filozofların, teologların, mistiklerin, mutasavvıfların işiymiş eskiden. Bunu mekânîge, ölçüye dökmek de mekanisyenlerin ve ustaların işiymiş... Şimdi ne eski usûl filozof kaldı ne de anlatılanın, zamana değindiğine ait bir delil.

Eskiden mânâyı, şairin karnında bile olsa arayanların yerine mânâyı hazır soyup verseniz yiyecek, alacak kimselerin kalmadığı devirdeyiz. Bu nedenle *“Eline kalem alan kâtip olacak, bu kıyamet alâmetidir.”* sözü bana alâmetlerin en canlı, en inandırıcı olanı gelmekte...

Şimdi zaman ne kadar az değişikliğe, deformasyona sebep olmuşsa o kadar övünülen bir şey. Olgunluk, devci armuduna has bir özellik, yaşlanmaksızın objelere güzellik, değer katan bir şey yalnızca.

Elini öpecek bir ihtiyar bulmak ise kendi gençliğini vurgulaması açısından önemli. Bu hâlde Hz. Nuh gibi 950 sene ömür sürülse geride bir adımlık alınmış yol yok. Zamanın anlamı, onun peşini süren olmayınca sadece çabuk geçen, zevkli ya da sıkıcılığı ile değerlendirilen bir mefhum oluyor. Yüzlere aslî mânâ, kayboluş haritası yerleşmeye başlarken bile içte şekillenen bir hâl ve yöneliş olmayınca yüzler bir cüce sûreti ile yaşlanıyor. Hem de sâdece eğlence maksatlı ömür süren Zuhurî Cücesi'ne. Şimdi zamanın anlaşılabilir boyu kısaldı; eni daraldı, belki vakit de daraldı. Biz Herakleitos'dan, Pascal'a, Spinoza'dan Heidegger'e, Bergson'dan Augustinus'a, Tanpınar'dan Peyami Safa'ya, zamana, boşluğa, içinde bulunulan dehlize, girişe, çıkışa, katmanlara, içinde yüzülen hâle, âni fark edişlere, fark edip çark edişlere, bunların, insanın içinde sessiz bir mânâ alması için sessiz duyuruşlarda bulunan büyük şairlere, Borges'e, Celan'a, Rilke'ye, büyük ustalar Breguet'ye, Şeyh Dede'ye, John Arnold'a, Süleyman Leziz'e, John Harrison'a, Eflâkî Dede'ye, George Graham'a...

İsmi bildiğimiz, bilmediğimiz, bilmemenin ayıbını taşıdığımız, ayıp taşımaya bile beceremediğimiz, gözümüzü açan, fikrimize vuzûh veren yaşamış, üretmiş, çabalamış, yapmış, yaşlanmış, yaşlanamadan yaş ve çağ almış, üzerine düşeni fazlasıyla değil; gelmiş gelecek herkes adına yapmış bu nasipli insanlara çok çok borçluyuz. Alacaklarından feragat ederler ise tamam, yoksa yandık. Hepsine sonsuz şükranlar, selâmlar.

Terleyenlere, yorulup tükenenlere, her şey ve herkes adına muztarib olanlara selâm...

Şule GÜRBÜZ

Alaturka Saat Alaturka Zaman

Server Bedi romanlarında, o, hep bir felaket beklentisi, korku hâli içinde, fırtınanın çatıyı bacayı uçurduğu o romanlarda, sebepsiz kalp çarpıntıları içinde bir titreme gelip, zihin türlü hayâlle karışık kabusla kavrulurken birden kapı çalındığı ve gece üçü vurduğu zaman; Sermet Muhtar roman-

larında çapkın koca, hovardalığa çıkan paşa, saat dördü vurduğu hâlde eve gelmediği, evin hanımları mahalle bekçisini önlerine katarak sürre alayı gibi Aksaray sokaklarında dolaşmaya, hayırsız kocayı kapı kapı aramaya, bu arada bekçi bastonunun demir ucu ile saatin dört olduğunu yere vura vura duyurmaya başladığı zaman; Selami İzzet romanlarındaki hisli hanım, elinde lokman ruhu ile saat beşi vurduğu hâlde kocasının dönüşünden umut kesmediği için övülürken, hayatının geri kalanı için bol miktarda sinir ve güvensizlik biriktirdiğini kendine itiraf ederken; Ercüment Ekrem romanlarında Beyoğlu'na ya da Ayaspaşa'da apartmana taşınmış, asrîleşip, mondenleşmiş Küçükpazarlı esnaftan bey, saat altıyı da, yediyi de vursa eve gelmeye niyeti olmadığı zaman, evde de zaten karısı beklemeyip, o da Rejans'ın üst katındaki maskeli baloda cointreau içerken, orada vuran bir saat de olmadığından sabah saatin on ikisinde ağır aksak, sisler içinde, zihni, gönlü bulanık, her şeyi, herkesi gecedен çok farklı görerek, sokakları hızlıca geçerken, fırından gelen taze ekmek, muhallebicilerden gelen yanmış süt kokusu kendi zilletini genzinde bir yanık gibi duyururken ve adımları sürünme hâlinde evine girerken, bunun son olduğunu da bilerek saate baktığında “zamanlara dair umudu ve sorumluluğu olmayanın niye saati olur ki” diyerek, saatini

Mehmet Şükrü
yapımı çift balanslı
saat, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

çıkartıp attığında, saat son kez sabahın bir buçuğunu gösterdiğinde..., okuyucu hafifçe ya da meşrebine göre çokça ürpertir. Ancak bu ürpertici saatlerin şimdiki saatle üçün dokuz, dördün on, beşin on bir, pek romanlarda geçmeyen altının, yedinin (altıda, yedide de gelmeyenenden artık umut kesiliyor demek ki) on iki, bir olduğunu belki bilmeyebilir. O zaman o saatler ürperticidir, belki o zaman ürpertici işler yapmak daha ürperticidir; her şey bir dehşet gibi algılanır ve yaşanır. O vakitlere kalmak artık başka, dönülmesi güç, müptezel bir hayata girmiş olmak demektir. İkinci vakti eve girildiği, en haylazın, akşam ezanı okunduğunda evde olduğu, yatsının, iyice kabuğuna çekilme zamanını duyurduğu aile, mazbutluk, düzen, ibâdet, itaat kuşanan insanlar için bu elbet olağandır. Ama mazbut olmayan, etrafı titretenler de hep vardır. Bu tuhaf saatler de herhâlde onlar için çalar, onlara benze-memenin uyarısı için çalar.

Mehmet Şükrü
yapımı çift balanslı
saat, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

Alaturka saatin kullanıldığı dönemlerde, şimdi kullandığımız, bildiğimiz mekanik saatler alaturka saat ayarı ile kullanılıyordu. Yani alaturka saat dediğimiz farklı bir mekanizma değil farklı bir ayardır. Şimdilere fazla örneği kalmamış ancak

Türk yapımı bazı kıymetli saatlerde görebildiğimiz çift kadranlı saatler, biri alaturka öbürü alafranga saate göre ayarlı olarak kullanılıyordu. Avrupa yapımı, bu amaç için yapılmış olmayıp bir orta masaya konduğunda saatin kaç olduğu her yönden görülebilirdi diye iki ya da dört yönlü yapılmış İngiliz oturtma saatler de bu şekil kullanmaya elverişli idiler.

Çift kadranlı cep saatleri ile iç içe geçmiş iki kadranlı, büyük boy kuburlu saatler de dönemleri için fevkalâde bir önem ve hassasiyet taşıyordu.

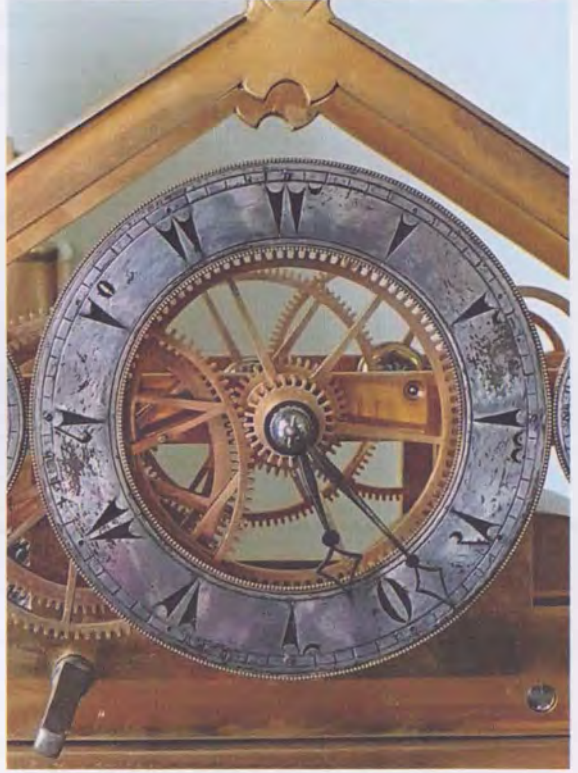
Alaturka saat kullanan

bir kimse, saatini, durduğunda, geri kaldığında değil; akşam ezanı okunduğu vakit ayar ediyordu. Tabi çok çeşitli halk, düşünce ve itikadların iç içe yaşadığı bir toplumda, hemen herkes, saatin alaturka olarak da, alafranga olarak da kaç olduğunu elbette biliyordu. 19. yüzyıl sonuna doğru özellikle Batı'ya dönük, yabancılarla fazlaca hâllihamur olanlar, toplumun pek çok şeyini beğenmedikleri gibi her gün değişen saatini de iptidaî, mânâsız ve dünya dışı buluyorlardı.

Alaturka saat, Türk toplumunun yüzyıllar boyu kullandığı, kendini, işlerini, hayatının tüm düzenini ona göre ayarladığı bir zaman düzenidir. Alaturka saatte güneşin konumu esastır. Güneşin batma anı, boylamlara göre her yerde değiştiğinden alaturka saat şehirden şehire değişir. Mevsimlere göre günler uzayıp, kısalıkça ezan saati yine değişir. Dolayısı ile alaturka saat, standart bir saat değildir. Dünya sabit olmayıp kendi ve güneşin etrafında döndüğünden güneşe göre uzayıp kısalan günlere, daha doğrusu ışığa sahiptir. Batı'nın, bizim de bugün kullandığımız alafranga saati, gece 12'de ertesi güne devreden, saatin sabit olarak gösterdiğini esas alan saattir. Oysa alaturka

saatte, günlerin kısalmasına göre havanın rengi ile saat eşittir. Yazın olduğu gibi akşam sekiz buçuk, dokuzda hava aydınlık olmaz. Akşam ezanı gece on ikidir. Gün, o an sonraki güne devreder. Akşam ezanı kaçta okunursa, saat on ikidir. Bu sûretle günlerin kısalmasına göre alaturka saat üçte, hava hep karanlıktır. Saat ile tabiat, ışık olarak da, mevsim olarak da her anlamda uyumludur, söylenen ile görünen birbirini

Süleyman Leziz yapımı
saatten detay, Topkapı
Sarayı Koleksiyonu.

yadırgamaz. Bu aslında daha ince bir ölçümdür, sert hatlı, kat'i sözlü, yanlısını kabul etmeyen, hiçbir şey için, hiçbir değişime katlanamayan alafranga saatin ergen inadının yanında alaturka saat çok olgun, çok çelebi, her günü başka yaşayacak tahammülde, her günün getirdiğine de katlanacak güçte, aynı zamanda çok daha nahif ve kırılıgandır. "Saat şu" demek için ne yere ne göğe, ne kendi hâline bakmayan alafranga saat, yaşarken katı geçişleri ile hayatın hep sabitliği üzerinde durur. Hâlbuki insan ruhu sabit olmadığından, bu söylenişlerde incinecek bir yan bulur. Akşam ezanının mâveraî sesini duyan kulağı ağılsız kişi, bunu hemen saate de öğretir. Saat neticede bir makinedir, ondan bir şey öğrenmek yakışık almaz, öğretmek ve onun neticesine göre davranmak uygundur. Alafranga saatte, saatin itirâflarına papaz olmak gerekir ki, Müslüman saatine bu yine yakışmaz; itirafla kurtulacağına inanmadığından itiraflık şeyleri biriktirmemeye bakar.

Alaturka saat kendi başına işlerliği ile değil, ayarlama ile râbitali olduğundan güneşin eve girmiş, solmuş, ışsız hâlidir. Hatta denebilir ki alaturka saat, gökteki güneşin evdeki gölgesidir, sanki bu nedenle de loş, gölgeli evlere daha yaraşır ve gölgeli, yekpâre olmayan kalplere.

Alaturka saat kullanan, akşam ezanı okunduğunda gecenin on ikisi olduğunu saate öğreteceğinden, günün bitip yeni günün başlayacağı ana dair uyanık olur. Ezanı duymayan veya duyamamış olanlar için hazırlanmış çizelgeler vardır. Bu çizelgeler, o dönemde, cepte taşınacak şekilde basılmış, daha önceki devirlerde muvakkitler tarafından isteyenine talebine göre elde yazılmış, kenarları tezhiplerle süslenmiş, sekiz on sahifelik küçük kitapçıklardır. Bir yıl için on iki aydaki gün uzayıp kısaltmalarını, alaturka saati alafrangaya çevirme çizelgesini, hicrî ve milâdî yılı, ayların Osmanlıca-Fransızca adlarını, hatta bazıları burçları ihtiva ederdi ve bunlar, o zaman şehirlerde yaşayan hemen her erkeğin cebinin bir köşesinde bulunurdu (elbette her şehir için ayrı). Yine, bazı eski kitaplardaki söz arasından öğrendiğimize göre hep cepte taşınmaktan yıpranmış, lime lime olmuş hâlde olurlarmış, bir

sokak fenerinin ya da lambasının altında, çizelgenin kopuk yerlerini birleştirmeye, yazılanı görmeye çalışanlar sıralanmış, tertip ehline "hem kulağı ezanda değil, hem günler ne vakit uzayacak da kuşbazlık vakti gelecek diye dört gözle bekliyor, elinden gelse dünyayı eli ile şöyle bir hızlıca çeviriverip dere kenarına yalayacak, necâset konservesini yiyip işret edecek, insanı bakma rağbetinden kesen kuyu anaları ile işaretleşecek, her şiirden birer beyit çakıştırıp okuma akşamcılığı yapacak... diye, haklarında eve varana kadar söylenip, yüreklerin ferahlatıldığını, yatsıda tövbe edip rahat rahat sağ tarafa dönerek *yattım ya Allah kalkarım inşallah!...*" okunduğunu da tahmin edebiliriz.

Saat, takvim düzenleri herkesin bildiği gibi dünya işlerini düzene koymak, işleri, farklı şehirler, toplumlar arasında karmaşa olmadan birlik içinde bir saatten, günden, aydan söz edince herkesin aynı şeyi anlayacağı bir birlik oluşturmak için yapılan hesaplamalara, alınan kararlar ilâve edilerek yapılmıştır. Yine bilindiği gibi dünyada çok çeşitli saat düzenekleri tasarlanmış, hesaplamaların daha kolay olacağı decimal sisteme göre günün 10 saat ettiği saatler yapılmış (Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Bandırmalı Osman Nuri'nin decimal sisteme göre yapılmış bir saati mevcuttur), farklı takvimler, farklı uluslarca denenmiş, zaman zaman kullanılmış ama belki bazıları mâkul olduğu hâlde birlik esas alındığı ve Batı tipi saat ve takvime daha bağımlı olunduğu için bunlar kalıcı olmamıştır. Alaturka saat ise Müslüman toplumlarındaki hicrî takvim gibi zaman

Hamidiye saati,
Özel Koleksiyon.

ölçümünün esasını, ibâdet saatlerinin önemini öne alarak, daha önemlisi yaşantının zaten bizzat ibâdet saatlerine göre ayarlanması gerektiği düşüncesi ile Osmanlı İmparatorluğu zamanında kullanılmıştır. Bu saat düzeni, akşam ezanı olması ile günün bitmesi yeni günün başlaması, sabah ezanı vakti ile mümkün mertebe uyanık olmak hâli gibi sâde, alengirsiz bir hayat yaşamayı öngörür. Şimdi olandan daha sakin, âsûde, telâşsız ve daha öte taraf için olan bir yaşantıya benziyor. Gece yaralarına kadar dışarıda olma, öğlenlere kadar yatma gibi (yine eski kitaplar bu sabah uykusunu uzatanlardan tiksintiyle ‘mayalandıklarını’ söyleyerek söz ederler) hâllerin daha uzakta olduğu bir hayat gibi

de görünüyor. Ahmet Haşim’in *Gurabahane-i Laklakan*’ın da yer alan “Müslüman Saati” yazısında, alaturka saatten, alafranga saate geçişin kendinde uyandırdığı, kendine çok yakışan duygular üzerine “Eskiden kendimize göre bir yaşayışımız, düşünüşümüz, giyişimiz ve kendimize göre dinden, ırktan, görenekten esinlenen bir beğenimiz olduğu gibi bu yaşam biçimine göre de saatlerimiz, günlerimiz vardı. Müslüman’ın gününün başlangıcını tan parıltıları ve sonunu akşamın ışıkları belirlerdi. Işıқта başlayıp ışıқта biten, on iki saatlik kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Gelen yabancılar yaşamımızı bozup, onu bilinmeyen bir ilkeye göre yeniden düzenlediler ve ruhlarımız için onu tanınmaz bir duruma getirdiler. Yeni ölçü, bir deprem gibi çevremizi alt üst ederek eski gün’ün

bütün engellerini yıktı ve geceyi gündüze katarak mutluluğu az, zorluğu çok, uzun, bulanık renkte bir yeni gün ortaya koydu. Bu, Müslüman’ın eski mutlu günü değil, sarhoşları, evsizleri, hırsızları ve katilleri çok ve yeraltında olabildiğince çalıştırılacak köleleri sayısız olan büyük uygarlıkların acı ve sonu gelmez günüydü. Gün doğuşu saati, Müslüman için düşsüz bir uykunun sonu ve yıkanma, ibâdet, sevinç ve umudun

Saat ağırlığı,
Milli Saraylar
Saat Koleksiyonu.

başlangıcıdır. Kubbe minarelerini, o alaca saatte görmemiş olan gözler, taşa en kutsal anlamı veren o şaşırtıcı mimarlığı anlamış değillerdir. Şimdi, ne yazık ki eski saatle birlikte akşam da, gün doğuşu da bitti” diye yazar.

Haşim’in “Müslüman Saati” denemesi, şiirlerindeki akışı, ürperticiliği, özlemi ve içinde kaybolma, şiirden başını kaldırınca da bulunduğu yerden derin bir yeis duyma hâlini yaşıyor. Verdiği özlem, bir yakalanabilirlik taşıdığı için yakıcılık artırıyor. Haşim, kendi inceliği, yüksek şairaneliği, güzeli, yükseği yakalamaktaki anlayış ve hüneri ile elbet o zaman bile bir özlem olanı sonraya, daha da derin bir özlem olarak aktarıyor. Bahsettiği arı, duru, sâde, hafif, telâşsız, çırpınmadığı için boğulmayan, dünyayı bir dinlenme, bir gölgelik olarak görüp eşelenmeyen, hafif temaslarla yetinen, berrak bir yaşayışa sahip eski insanımız, eski Müslüman, şiirlerindeki kuğular, leylekler kadar göz açıp kapama süresince görülen belki salt sezilen bir hulyâdan ibarettir. Acı yanı ise, dünya kuğuyla, leylekle, nehirle, Müslüman’la, her an alınan abdestle, okunan ezanla dolu iken bunların zevki, inceliği, lezzeti ve ıstırabı ancak şiirde sezilir olması. Yaşarken bütünlük duygusunun sürekli kaybolması, hep bölük pörçüklükler, bunların bir bütün hâlinde sunulduğu sanat eserlerini değerli ve cezbedici kılıyor. Hayatın içinde o hafiflikte insana rastlamamak, hep delici, bozucu çirkinlik katıcı başka şeylerin düşünceyi, görüntüyü zedelemek için yarışması, tedaviyi şiirde aramayı ya da geçmişi bir zaman öyle imiş gibi göstererek kaybın yasını tutmayı getiriyor. Geçmiş gerçekten öyle olsa Haşim hiç şiir yazmazdı. Geçmişte öyle insanlar olsaydı, şimdi böyle torunları olmazdı. Ancak geçmiş dekor korunup hayâlperestlere daha iyi bir yerde yaşama şansı verilse, geçmiş alışkanlıklar böyle tümünden kestirilip atılmasa, her bakımdan daha iyi olurdu. Ama yine de bir şey değişmezdi. İyi ki daha zarif insanların, daha ince duyularını okuyabiliyoruz, farkına varabiliyoruz, gözümüzden leylekler, elimizden ısınmış taşlar, ot kokuları, tan kızartıları geçiyor. İnsanın görüp, çekip yapabildiğini yapıp çekilişi, arkada bıraktıkları ve hayâlleri kalıyor. Zaten zaman da bu demek...

Mekanik Saat Tâmiri ve Tâmirçiliği Üzerine

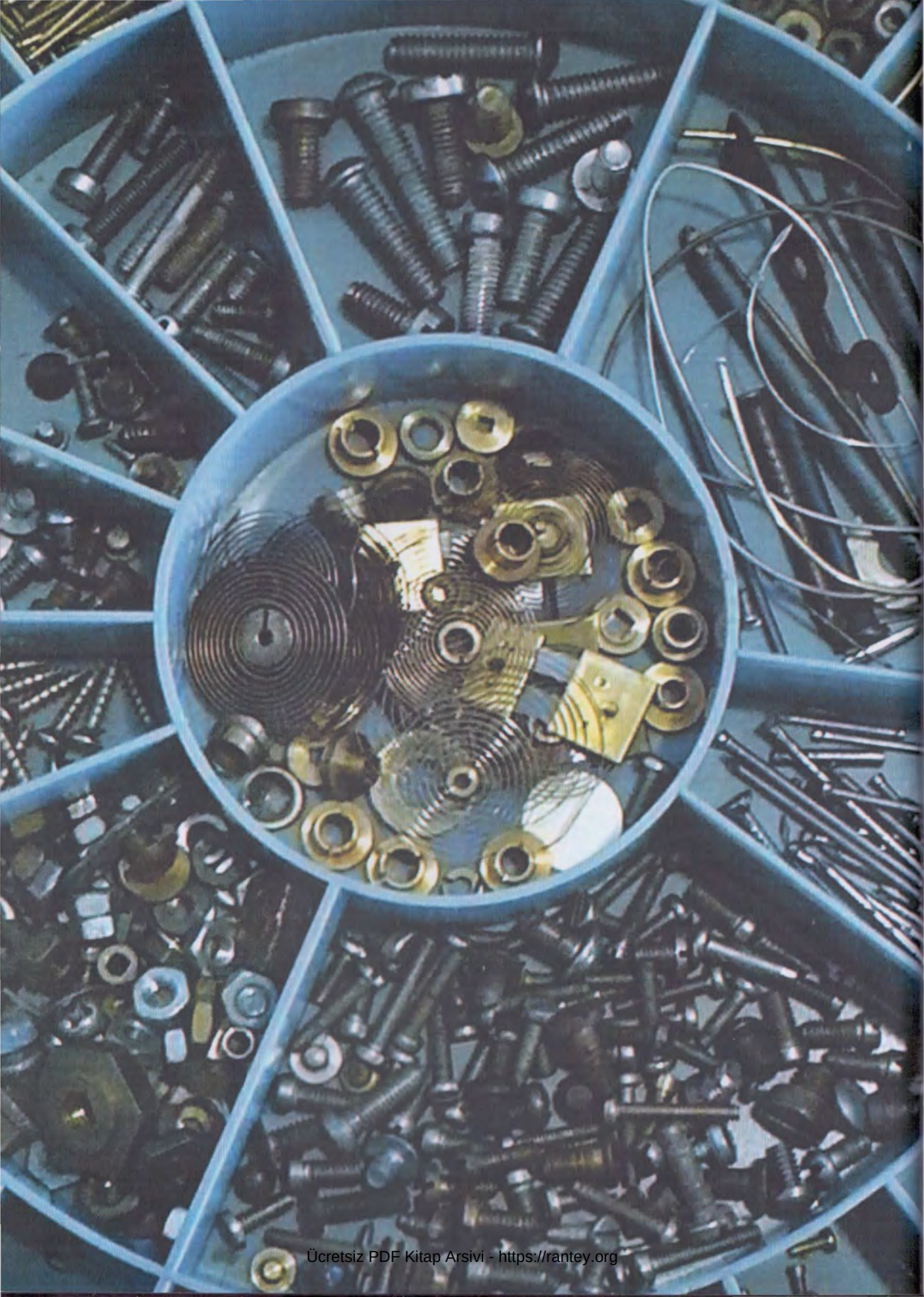
Mekanik saat tâmiri, herhâlde mekanik saatin îcâdının ertesi gününü ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta işler, her işte olduğu gibi “öldürene sürütürler” sö-

zünce yürüye de zaman içinde görülüyor ki saat tâmircisi, saat yapımcısından ayrı bir meslek olarak soluk almaya başlamıştır. Mekanik saatin oluşmaya ve olgunlaşmaya devam ettiği dönemlerdekini tâmirden saymamak gerekir, o dönem saatleri henüz hâllerini düzeltmeye çalışıyordu, olmuş da bozulmuş, bakıma ihtiyaç duyar olmuş değil, bizzat saatin kendisi olmaya çalışıyorlardı. İlk dönemler saatin gerçekten işe yarar bir şey olduğunu ispatlamak için sarf edilen çabayı, sonraları, bu işe yararlığın derecesini artırmak, güvenilirliği sağlamak için çırpınmak olarak görebiliriz. Gerçek tâmiratı, saat, saat olduktan sonra meydana gelen aksaklık, bozulma, düzeltmek için yapılanlar olarak anlamak daha doğru olur. Saati yapmak ile tâmir etmek arasında bir maharet, düşünce, mekanik kurgulama gibi buna benzer benzemez onlarca fark var. Ama bir işin edilgin tarafının, etken olana, derece yönünden yaklaşabilmesi, onun yapacağı işi de yüksek bir sanat seviyesine çıkarıyor. Okunan kitaplarda da, dinlenen müziklerde de, bu eserleri ortaya koyanların ortak arzusu elbet kendi duygu, düşünce, zekâ, kavrayış ve her türlü anlayışlarına uygun okur ve dinleyicilere ulaşabilmektir. Mekanik bir eserde de bu var. Yapılmış esere farklı çalışma tarzlarına, saate eklenen özelliklere, bambaşka konstrüksiyon özelliklerine, hassasiyet elde etmedeki yollara ve bu yoldaki titizlenmelere, tâmir eden usta da sahip olmadıkça

Şahin yapımı saatten detay, Topkapı Sarayı Koleksiyonu.

ve bu sahip olduklarını maharetle uygulamada, emeğini esirgememeyi esas almadıkça, o eserin tâmirinden bahsetmek pek lüzûmsuz bir şey olur.

Bizim burada bahsettiğimiz tâmiratın, mekanik olarak bir değer ifade eden, sahibi için her hâl ü kârda kıymetli saatlerden başlayarak, en komplike ve tarihî değere haiz mekanik saatler ve bu özellikte olup hatta aynı zamanda müze envanterlerine kayıtlı eserler olduğunu, belki belirtmek gerekir. Elbette her seviyede mekanik saat ve her seviyede usta vardır; önemli olan çok önemli eserlerin, bu kıratıta eserlerle âşinalığı olan ustaların eline düşmesi, bu tip ustaların esere hürmet, kendini tartma ve bu yoldaki görmüş, geçirmişliği ile işe koyulması.

Yapmayı değil de, yapılmış yaşatmayı, onun arkasına saklanmayı tercih etmek, eğer yapabilenle arasındaki ciddi derece farkından meydana gelmiş zorunlu bir hâl değilse, üzerinde durulabilecek bir hâldir. “Yapabilecekken” ifadesinin

neyi anlattığını belki daha net söylemek gerekirse; aslında yapabilecek olan herkes yapar. Ama işte ne kadar yapabilecekse o kadar yapar. Sözünü etmek istediğim, bir insan yüksek seviyede bir eser meydana getirecek yetenekte, duyarlılıkta, hatta taşkın bir seziş gücünde olabilir. Ama ortaya çıkma cesaretinde olmayabilir, insanlarla mücadele edecek güçte, her an kendini savunacak kuvvette olmayabilir, genel olarak enerjisi az, hâlsiz olabilir, varlığını bir şeyler ortaya koyabilmeye bağlamamış olabilir... Yoksa elbette dünyada bir şeyler yapabilecek durumda olanlar sadece yapmış olanlar değil. Yapmış olanların da içlerinde öbürünün tam aksi fazla güven, fazla enerji, fazla rahatlık gibi hâllerin itelemesi ile kendini tutamayanlar az değil. İyi bir becerinin, iyi bir değer, başka iyi özelliklerle kaynaşıp bir bütün olması, pek de sık rastlanır bir hâl değil.

Tâmirci, iyi bir usta, aslında tâmir ettiği saati baştan sona yapabilecek ferasette, saatte gördüğü yeni özellikleri hemen kavrayacak çapta, hatta daha önceden düşündüğü bazı şeylerin eline aldığı saatte uygulanmış hâlde olduğunu görünce 'işte, yapanla, sadece aklından geçirenin arasındaki fark, o olmuş, bozulmuş bile' diyebilecek hâlde ise iyi ustadır. Yani

karakter olarak daha çekinik, fazla tartan, zor karar veren, her şeyden çekinen, aza razı, ister istemez

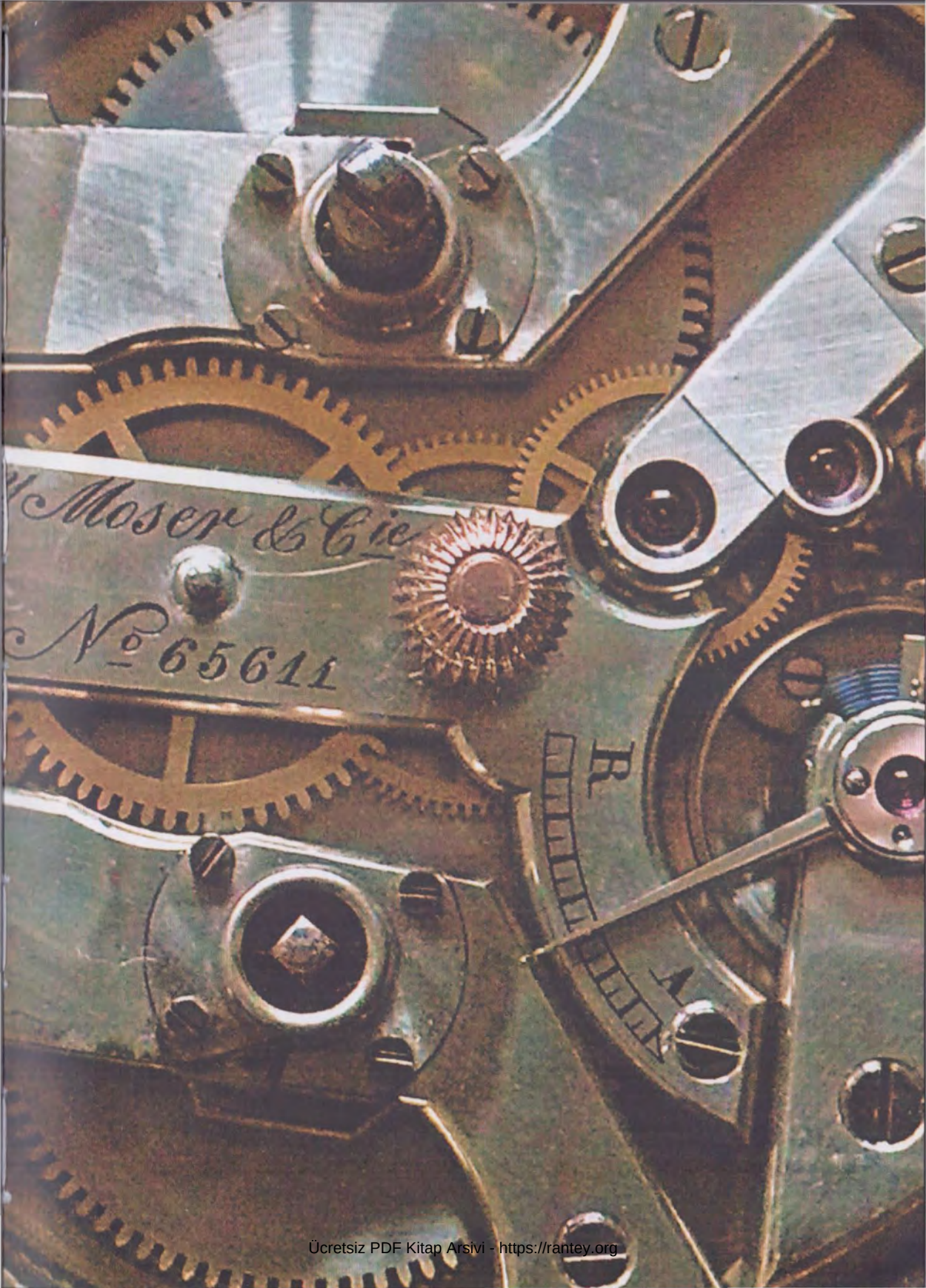
kanaatkâr. Kanaatkârlığı samimi ise, yetenekli, çekingenliği, girginliğin getireceklerinden korku ise, kazanmak için yapacağı feragatleri değersiz buluyorsa, tâmir ettiği ustaların eserlerinden büyük tat alıyor ve ezilmiyorsa, bildiğim kadarı ile dünyada olunabilecek daha iyi bir şey yoktur.

Okumuş ergenin, hemen tâmircinin yanında saf tutacağı bir fark değil bu, o kadar sert ve keskin hatlı değil. Belki de bu yüzden tam da sadece ergenlerin, yani olma-
mışların itibârını çekiyor tâmirci. Diğerlerinin, bel-

ki sadece kendi inceliklerinden ya da öyle göstermeyi uygun bulmalarından ileri gelen sathî bir ustaya hürmet hâli.

Gerçekten güçlü bir eser meydana

getirmek mekanikte de çok zor. Yüzlerce yıllık geleneklere rağmen çok büyük saat yapımcıları pek az, vasatı çok, zayıfı sebil... Bu iyilerin bile pek çoğu icâd da eden, her eserinde başka saatleri aşan, yüzlerce yıl sonra düşünebildiği, mükemmelen uygulayabildiği ile şaşırtan kıratta değiller. Ancak öyle saatler var ki yapan ustanın, düşünüş genişliği, zenginliği, her durumu göz önüne alışı, hassasiyet için uyguladığı yollar, malzemeyi işleyişi, tarifsiz işçilik, otomasyonlar... ile ne zengin bir dünyanın, ne coşkun bir mizacın, nasıl bir doluluğun eseri olduğu ile insanın her konudaki çabalarının azlığını ve bunları çocukça çok görüşündeki çigliği, pek şen bir şekilde sergiler ki, baktıkça, dahasını gördükçe, dahaların ne pahasına olduğunu sezdikçe, insanı kendi yüzüne bakamaz hâle getirir.

Elimizde, İngilizlerin 18. yüzyıldan itibaren, Almanların 19. yüzyıl başından beri yayınladıkları, saat yapımcılarını alfabetik sıra ile ve ne tür saatler yapıp, nerelere satıp, nerede çalıştıkları gibi bilgileri ihtiva eden kitaplar var. Bunlar saatçilik ile ilgili güçlü bir yayın geleneğinin ve yüzlerce kitaba

sahip Batı dillerinin olmazsa olmaz kitapları. Her fırsatta bu kitaplara dönemsel karşılaştırmalı olarak bakılıyor ve aynı yıllarda, başka ülkelerdeki ustaların yaptıkları eserlere göre ağırlığı tartılıyor. Ne kadar ürettiğinden, yetiştirdiği kişilere, saatlerini kimlerin aldığından, kimlerle ortak çalıştığına kadar her şey iyiden iyiye değerlendiriliyor. Bu sebeple, pek kıymeti bilinmemiş ya da hak ettiğinin üstüne çıkmış kim-

selere tesadüf edilmiyor. Her şeyde olduğu gibi dönem zevkleri, çıkarları, kişi ilişkileri ile kendi dönemlerinde şan tutmuş olanlar var. Ama o dönemler, her şeye, ister istemez bulundukları yer ve zamandan bakanlar, yerlerinden toprağa doğru kayıp zaman da geçince, zamanın ince eleğinden ve o günleri bilmeyenlerin nispeten objektif eleğinden, gerçekte neyin daha güç yapılmış, daha anlamlı, önemli ve kıymetli olduğunu da meydana çıkarıyor. Sanatçılarda çok olduğu gibi saatçiler arasında bile saraylara, soylu ve nüfuzlu kişilere yakınlığı ile adı cihânı tutmuş, gayet vasat, artık esâmîsi okunmayan, koleksiyonların değerli parçalarından sayılmayan hatta buralarda yer almayan pek çok usta var. Daha eski dönemlere ait karmaşalara da, değerlendirme adına değil bilgiye sahih olarak ulaşabilmek adına rastlanır. Çok daha eski ustaların da yine yaklaşık bilgileri bu kitaplarda var. Dolayısı ile büyük ustalar eserleri ile isimleri ile biyografileri ve onların eserlerini bugün değerlendiren ve yücelten uzmanların çabaları ile yaşıyor, aradan geçen

zaman saygınlıklarını, kıymetlerini artırıyor. Bu da yapılan iyi işlerin, büyük çabaların, zamanında değilse bile sonradan tartıda ağır geldiklerini bize her zaman olduğu gibi gösteriyor, yapmanın önemi, arkasından gelende ortaya çıkıyor. Kötü ve haksız, iyi ve cefakârın devrile devrile önünü açıp, ışığını artırıyor, onlara kaide oluyor.

Aslında adı olmamak, olmaktan daha güzel, görünmez olmak, görünür olmaktan daha güzel. Sırlılığı bakımından değil, gerçek bu olduğundan dolayı. Kaldı ki sırlılık da güzel, sırra alışan için hele.

Sanatçıların genelde isimlerini yaşatmak, başkalarının gözünde yüksek, dilinde namâz sûreleri kadar ezberde kalmak, yaptığı, ortaya koyabildiği ile olabildiğince yücelmek tavrı var. Bu tavır onda yadırganmıyor, binlerce insanın arasından böyle bir duygu ile çıkabildiğine göre bir bildiği olduğunu düşündürüyor. Ama her ne olur olsun yaptığı ile adını ve eserini öne alıyor, yaptığını savunuyor, bunu onun adına savunanlar da çıkıyor. Yaşarken hemen herkesin imreneceği bir çıkışı, bir hâli, ölürken başka bir havası oluyor. Ölü iken de, diri iken de onu, hemen tanıyabiliyoruz, dünyayı aşan bir azameti var, diğer insanlar kendilerini onun yanında ufak, kıymetsiz, nebatî duyuyorlar. Üstelik bu denli dünyevîliğin öte tarafa gidişi, bu hâlin oradaki karşılanışını günaha sokacak kadar merak ettirip, düşündürüyor. Zanaat ise bunun tam zıddı. Görünmez olmanın mesleği. Sanatçının yaptığını

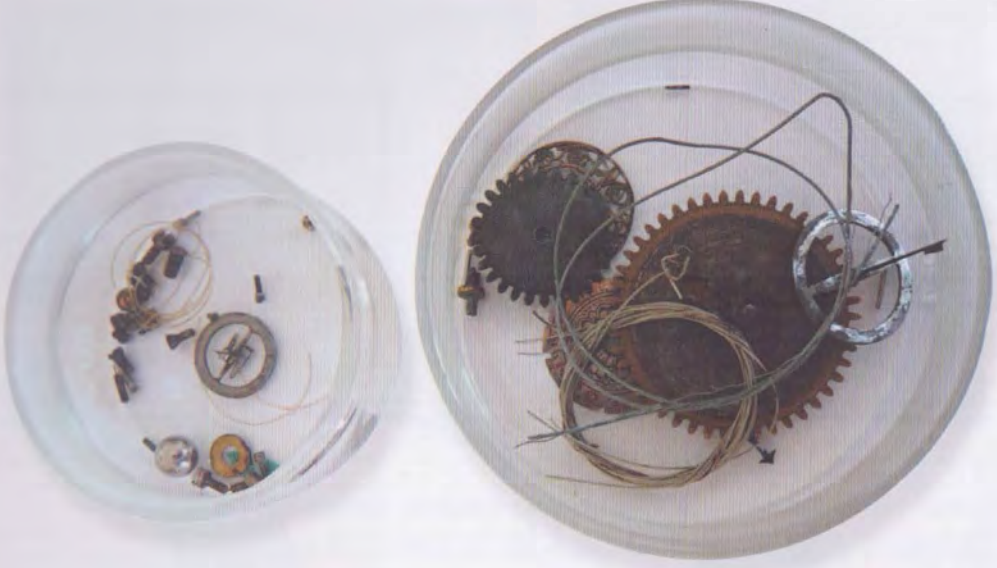

tamamen ona, onun yaşadığı yüzyıla, tekniğine, şartlarına, malzemesine bire bir uydurarak uğradığı zarardan zarar görmemişcesine çıkarmak, başka bir elin değdiğini belli etmemek. En büyük egoyu, en büyük tevazu ile diriltmek. Bu da zanaatkârlığı, dünyevîlikten uhrevîliğe yaklaştırıyor. Ömür boyunca yapılanların hiç izinin olmaması, adının olmaması, yaptığını belli etmemek, işin neticesinde, yine saatin ilk ustasını yüceltiyor. Bu gizli verilen bir sadaka gibi sanki başka bir yerlerde yine görünmeden birikiyor ve gizli bir zenginlik veriyor. Zanaatkâr, görünüşte varyetsiz ama huzurlu ve sakin, telâşsız ve fazla yerleşmeden kalkıverecek gibi yaşıyor.

Saat tâmirinde bozulan, kırılan, zaman içinde bir şekilde kaybolan parçaları tâmir eder, kayıpların yerine yenisi yapılırken insan, böyle, bunu ilk yapan ustanın hünerinde, beceri ve hayâlinde kayboluyor; başka birisinin kılığına ve ellerine bürünmüş gibi oluyor. Öte yandan şu anki bazı teknik ve malzemeleri kolaylığına rağmen kullanmayarak, saatin yeni yapılan parçaları ile eskilerinde bir nesil farkı yaratmamaya çalışmak, saatin, ilk yapan ustasının bile yeniden eline alabilse başına gelenleri sezemeyeceği bir işçilik ve el değmemiş hâli sergileyebilmek, usta tâmirciliğin özünü oluşturuyor.

Başkasına tâbi olmak, insana pek güç, pek ağır gelen bir şey. İnsana, kişiliksizleştğini, düşünce ve duygularını kullanmadan yaşadığını sezdikçe, içinde bir ağrı gibi büyüyen

bir şey olduğunu hissettirir. Bir yandan ustaya, bir yandan saati yapmış olan ustaya tâbi olarak ezile ezile, ufala ufala yaşıyor. Bazı gün, hafifçe başına buyruk davranmanın ağır bir bedeli ve utancı, bazı gün ustayı da, saat de çok önemsemeyen, yapışkan bir kibrin kenara çekilince görülen çirkin gölgesi, bazen bu yaradılıшта olmadığını sezenin çaresizliği ve ses çıkarmadan, alışıarak, çalışarak geçen günlerde, uzun uzun geçen günlerde, belki insan da çok yavaş yavaş değiştiğini fark ediyor. Kendini yok saymaya alışmak, elinden gelenin en iyisini, başkasının en kötüsüne feda etmek, kendine de saate de mağrur davranmamak, bitmiş işi hemen kaldırmak, elinin yağını, pasını göstererek “elbisesinin yırtığından gururu sızıyor” gibi gezmemek, sanatkâr gibi değil,

mütefekkir gibi düşünmek, güzelden çok doğrunun peşinde olmak, atölyede geçen zamanların ağırlığını oluşturuyor.

Saati elinize aldığınızda, yapan ustanın hangi madenleri kullandığını, bunları nasıl işlediğini, saati oluşturan çatıların dışında kalan parçalar ile genel konstrüksiyonu incelediğinizde, tamamının, aynı ustanın elinden mi çıkmış, kadran, tulumba, eşapman bloku gibi ayrıca üretilen parçalardan mı oluştuğunu, ne kadar el yapımı, ne kadar seri üretim olduğunu görür ve saate, ona göre bir yakınlık duyarsınız. Saat ne kadar eski ise yapan ustasını o kadar yansıtır. 17. yüzyıl saatleri tâbi olmakla, en çok mutluluk veren saatlerdir. Ama en büyük mutluluk elbette, en büyük ustayı ele almak, ne yapılacağını, nasıl yapılacağını, bunu, en güzel şekli ile yaparak göstermiş ustalara tâbi olmak, onlarca yadırganmamak için hassasiyeti, inceliği en üst noktaya çıkarıp bunu da becerebilmektir...

Osmanlı Saatçileri

13. yüzyıla kadar olan İslâm medeniyeti teknolojisi ile ilgili harikulâdelikler, -belki bunlar gerçekten harikulâde olduğundan ve böyle şeyler gerçeğe değil masala yakın olduğundan- bir masal açıklamasızlığında bitmiştir. Masal açıklamasızlığında da başlamıştır. O dönemin buluşlarına, su saatlerine, en önemlisi otomatlarına, androidlerine... dair okunanlar bile bin bir gece masallarından farksız, gördüğümüz o dönem eserlerinin replikaları bile insanı harikalar diyarına götürecek kadar hayâl dolu. Böyle kurt kapmış gibi kesilivermesi ise acı ve tatsız bir son, verdikleri ve yaşattıkları ile teselli bulmaktan başka bir şey öğütlemiyor. Ama yüksek şeylerden sonra teselli bulmak da zorlaşıyor; teselli için başka türlü düşünebilmek gerek, bu da sahici şeylerle zor olduğundan ya şizofren bir anlayış, ya kaba bir geçmişle övünüp durma ya da eskiyi de önemsememe gibi birbirinden tuhaf hâller getiriyor. Netice, sadece olgunlukla kavranabilecek gibi değil. Biraz olgun, çokça bilgili, çokça başkasının becerisini anlar ve takdir eder, en çok da oraya nasıl vardığını bilen ama nasıl döndüğünü anlatamayan hâli bulup onu tedavi edebilmekle ilgili. Saat denince, rasat denince, hemen El Cezeri'den, Harun Reşid'den, Takiyüddin'den, Uluğ Bey'den, Ali Kuşçu'dan ... onların fevkalâdeliklerinden, buna rağmen onların başına getirdiklerimizden bahsediyoruz. Sultanların kıymetli saatleriyle yabancı saatçileri titretmekle övünüyoruz ama onların yaptığı saatlerinden birine sahip olabilmek için nelere katlandığımızı da bir (inşallah) biz biliyoruz.

İmparatorluğumuz zamanında, en başından Cumhuriyet'e kadar hüküm sürmüş, en iyisinden en kötüsüne, 'Osmanlı

Bulugat yapımı saat,
Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

pazarı' diye adlandırılacak denli büyük, gelişkin, sırf Osmanlı pazarına saat imâl edecek, bu işi oğluna, torununa aktaracak kadar oturmuş müesseseler, burada markalaşmış saatçiler var. En ünlü ve mahir ustaların piyasalarını kaptırmamak hat-ta büyümek için İstanbul'a gönderip, satış temsilcisi olarak atadığı kimseler var. Kadranlardaki yazıları Osmanlıca yazmak, paşaların, önemli kimselerin portrelerini, Boğaziçi, Ha-liç, Göksu vs. yerlerin resimlerini cep saatlerine resmetmek, mine işi yapmak için özel olarak İstanbul'a gelip yerleşmiş sanatçılar var. Batılı yazar ve araştırmacılar, neler yapıp ne-ler kazandıklarını, kendilerinden nelerin beklenmiş ve nasıl karşılık vermiş olduklarını, bunların sebeplerini, soğukkanlı, kendinden emin bir dil ve hâl ile uzun uzadıya anlatıyorlar, hızını alamayıp baharatın müsâit oluşundan istifade ile ro-manlaştırıp, hikâyeleştirip daha renkli bir hâle sokanlar da var. Kısacası Osmanlı, Batılı saatçilerin ne tür saatlere rağbet edildiğini, burada saatten beklentiye ve ye-rel zevki iyice anlaması ve bu anladığını maden gibi işletmesiyle her yıl yüzlerce saat gönderilen bir yer olmuş uzun yıllar boyunca. Ve bu saatlerin

Bulugat yapımı saat,
Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

bazıları zaman içinde kaliteleri, güvenilir ve iyi çalışan makineleri ile markalaşıp, o markaların adı ile anılır, hemen herkesin almak, alacak hâle gelmek için bir çaba içinde olduğu saatler olmuşlardır. Burada üretilen saatler ile ilgili pek çok kişinin bildiği, 1630'larda Cenevre'den gelen ve Galata'ya yerleşen, Galatakâri saatler yapan bir koloniden bahsedilir. Başlangıçta, dinî sebeplerle göç eden bu küçük topluluk, yenilerin katılımı ile küçük bir koloni oluşturmuş. Ancak saat yapımından çok memleketlerinden saat getirtip burada sattıklarını, bu saatlerin makinelerinde Avrupalı saatçilerin adının yazılı olduğunu, tek farkın, yazıların ve kadran rakamlarının Osmanlıca olması olduğunu biliyoruz. İçlerinde, gerçekten saat imâl eden çok az saatçi var ve bu gelen kimseler, Avrupa'nın başka ülkelerinde olan bu tür göçlerde olduğu

gibi yerel sanatkârlarla beslenmek, kendindekini aktarmak, başka bir usûl geliştirmek, hatta yerli zanaatkârlarla didişmek gibi olağan hâllerin hiçbirini yaşamıyorlar. Kalışları da uzun değil, vaktiyle burada bir saatçi kolonisinin yaşayıp, çalıştığını anlatacak hemen hiç bir iz de bırakmıyorlar. Günümüze onların bazılarının isimleri ve ne tür saatler yapıp sattıkları ile ilgili belge kalıyor. Oysa normalde orada başlayan bir zanaatkâr grubunun arasına halktan çıraklar katılması, zamanla bir üslûplarının olması, bölgenin, orada yapılan işle anılması, uzun zaman sonra İstanbul'da, mekanik saatçiliğin en azından belli bir türünün oluştuğu ve devam edegeldiği yer olarak anılması beklenebilirdi. Demek ki ciddi olarak ne yapılanları merak edip öğrenmeye heves eden oldu, ne onlarla herhangi bir alışverişe girip kaynaşacak bir muhit vardı, ne de kendileri kendilerinden bir şey yapabildiler. Zaten İstanbul'un en tuhaf yerlerinden birine yerleşmiş, tuhaf bir kabile gibi kalmışlar. Halkın ilgisizliği ve onlarla kaynaşacak zanaatkârların olmayışı dışında, gelenlerin de pek mahir, ciddi ustalar olduklarını söyleyemeyiz. O dönemin, özellikle Almanya'da moda olan lunarlı, kalkan şekilli, gümüş, çalarlı cep saatlerini ve çoğu parçasını, oradan gelen gemilerle getirip burada montaj yapıyorlardı; buralarda çok âşinâ olunmayan bu saat tipini de Galatakârî olarak adlandırıyorlardı. Burada, aslında üzerinde durulacak nokta, ne bu saatlerin kalitesi, ne ustaların seviyesi; dikkat çeken yanı, böyle bir süreç hayâl olmayıp yaşandığı hâlde hiç bir izin kalmaması, hiç bir şeyin başlangıcı olmaması, yani bir anlamda hayâl olması.

Evliya Çelebi'de ve *Sûrnâme* minyatürlerinde söz edilen bir "saatçi" esnafı var ama bunların bazıları kum saati yapıyor, bazıları muvakkit, mekanik saatçi hayâl meyal var gibi ama silüetinden de bir şey sezilmiyor.

Aynı dönemlerde hatta daha önceleri de saatçi olarak adı geçen bazı ustalar, sarayda saatçi başı olarak görev yapan kimi ustalar var ama bunların maalesef bugüne kalan hiç bir eseri yok. Bugüne kalan en eski Türk saati, 1650 yılında Saatçi Şahin tarafından yapılan, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan harikulâde saat.

Breguet'nin pandule
sympathique,
Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

Süleyman Leziz yapımı
saat, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

Üstte Mehmed Şükrü

yapımı saatte
yer alan plakada

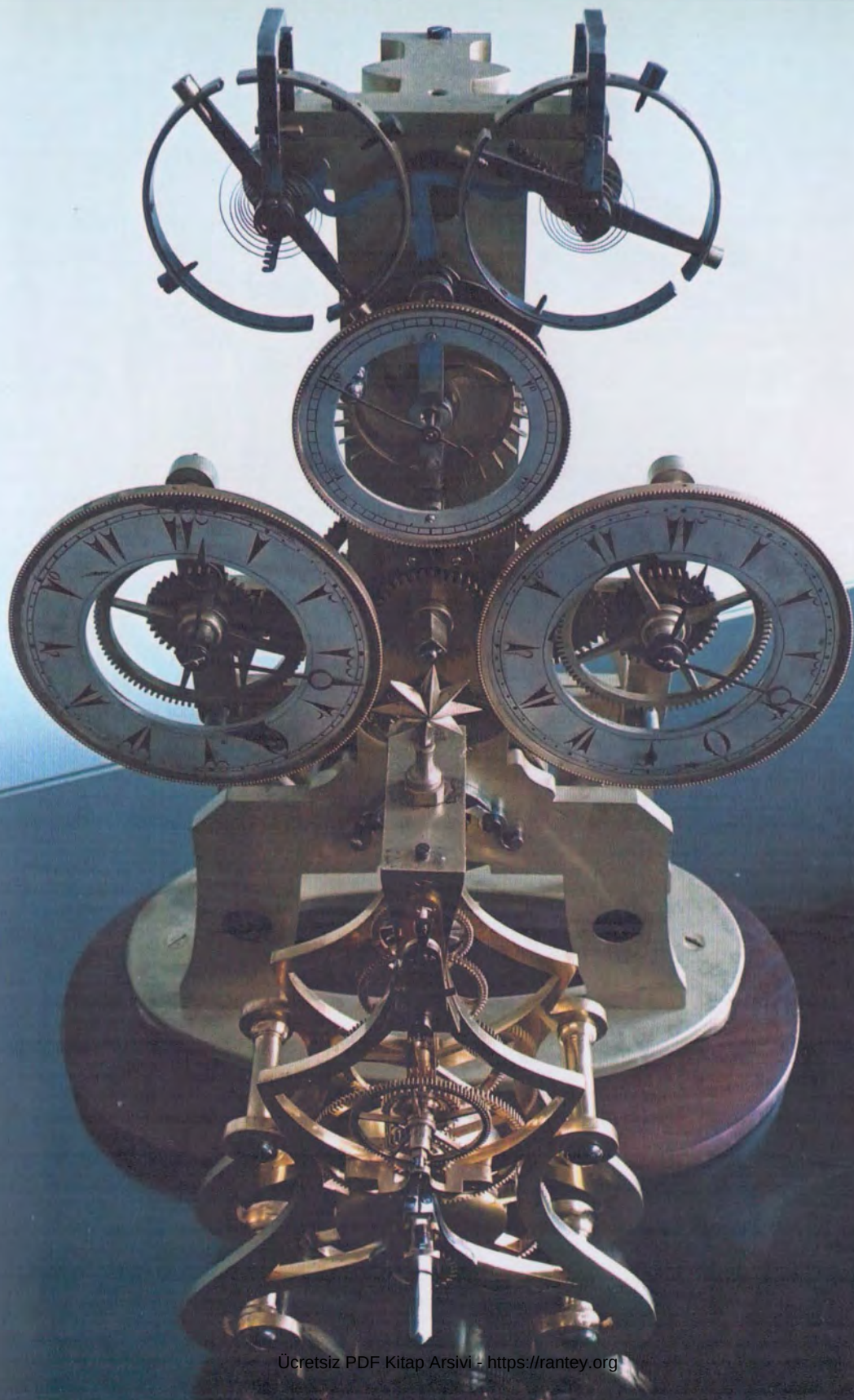
"Numara 2

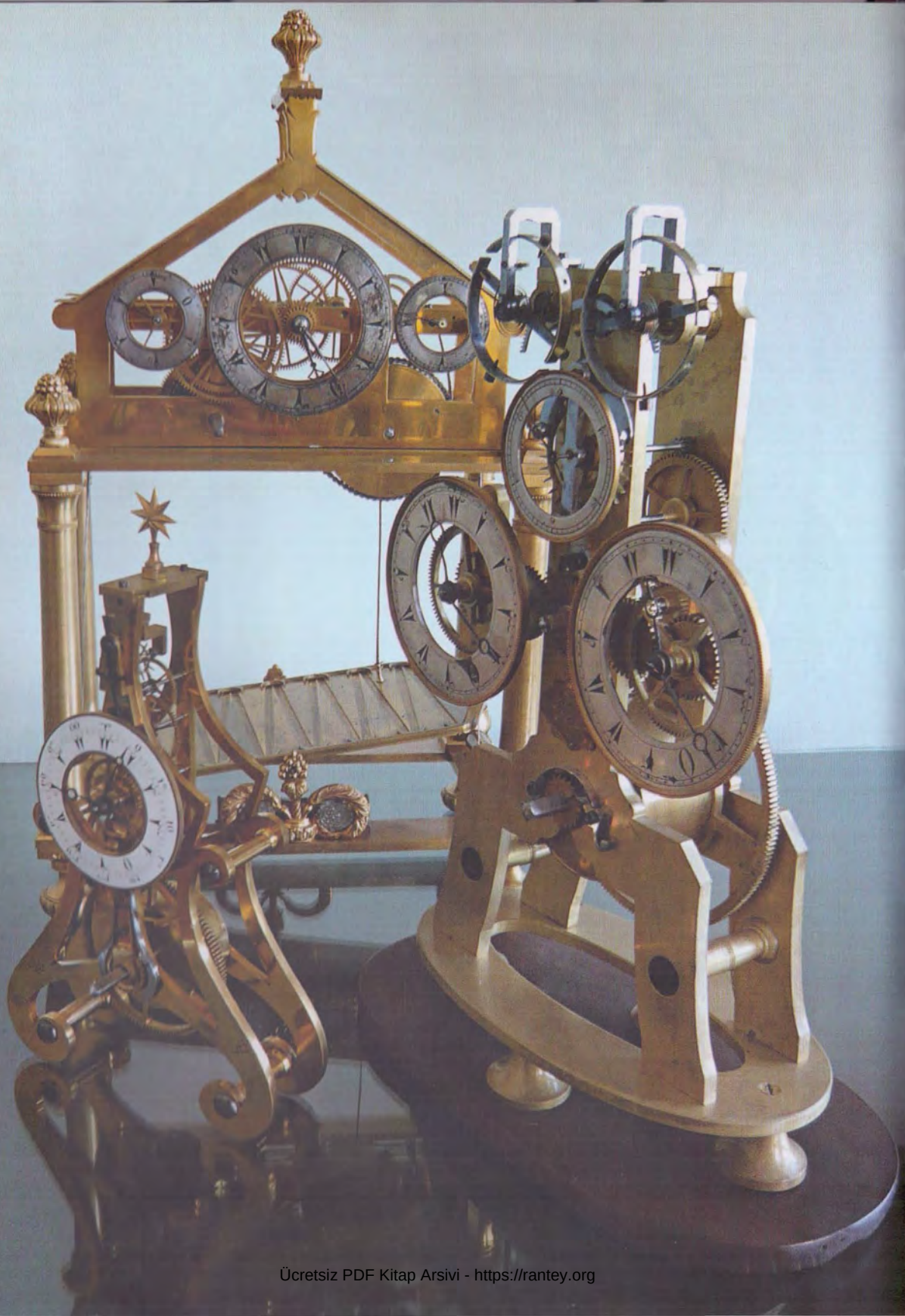
Yapdı bu sâati
nâdide Mehmed Şükri
sene 1269" yazılıdır.

Yanda Mehmed Şükrü

ve Süleyman Leziz
yapımı saatler Topkapı
Sarayı Koleksiyonu.

Yine Topkapı Sarayı saat koleksiyonunda bulunan 17. 18. ve 19. yüzyıllara ait Türk saatçilerin yaptığı saatler var. 17. yüzyıl, mekanik saat için Avrupa'da da zor bir yüzyıl. Avrupa'nın her anlamda karışık olduğu, bir üslûp, oturmuş bir düzen, ahenk ve huzur aramanın, sanatın her türü ile özellikle mekanik gibi oluşum ve mükemmelliğe varma hususunda hâlâ yol katetmeye çalışan, zamanı doğru ölçmenin yanında, emeğin esirgenmeden, coşkunun bir cömertlikle işçiliğe, sanata râm edildiği, güzelliği ve başarıyı en zor, çetrefil, taşkınca emekli işler yapabilmekte gören yüzyıl insanı ve anlayışına uygun olarak hâlinin, elindeki ötesinde eserler meydana getirmiştir. Osmanlı'da, o dönemde, saray dışında saatçilik yapanlar da şüphesiz vardı ama belki yapacağı esere mihenk olabilecek kadar eser görebilme imkânı yoktu. Topkapı Sarayı'na Fatih döneminden beri Avrupa'dan gidip

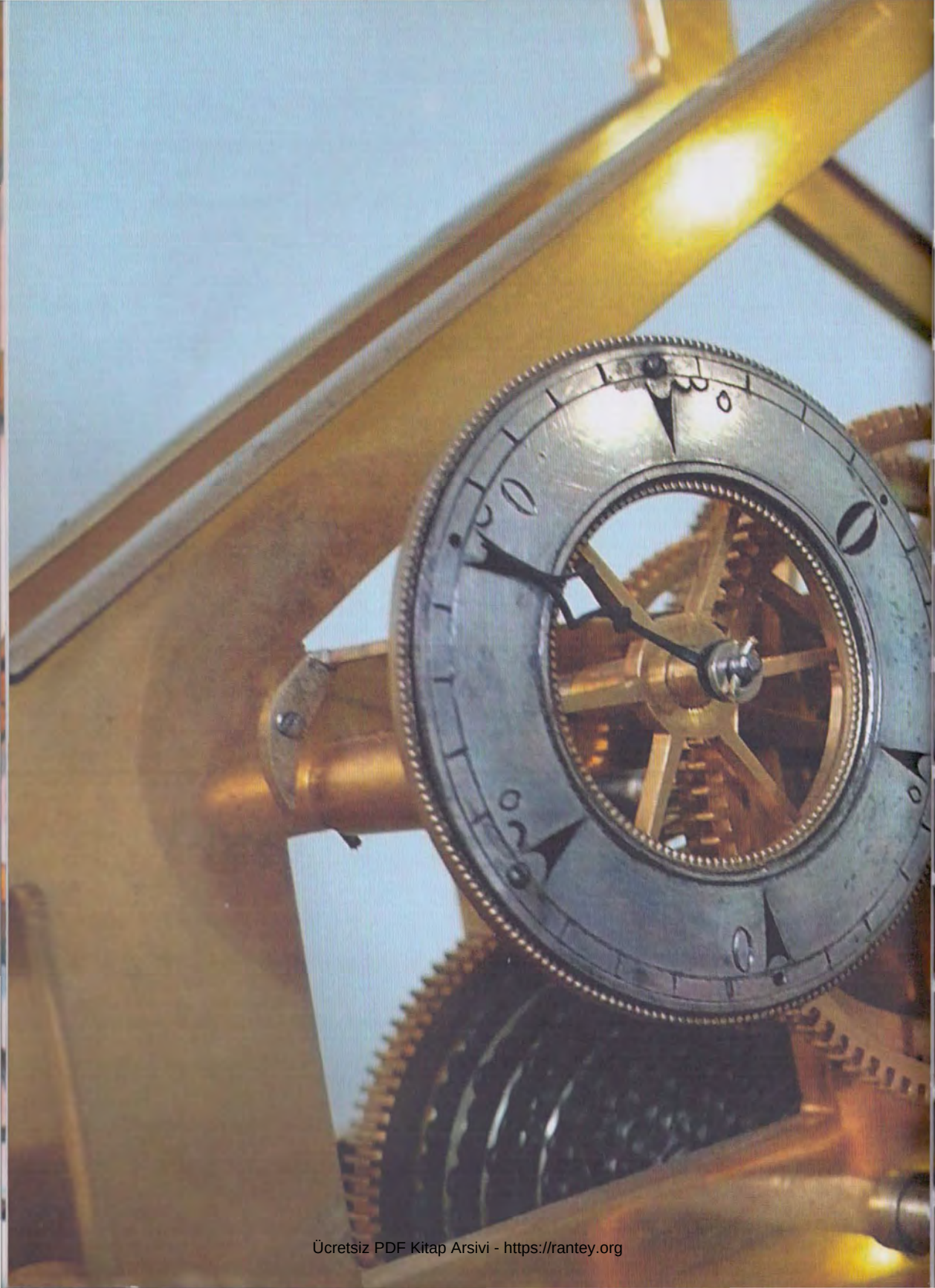

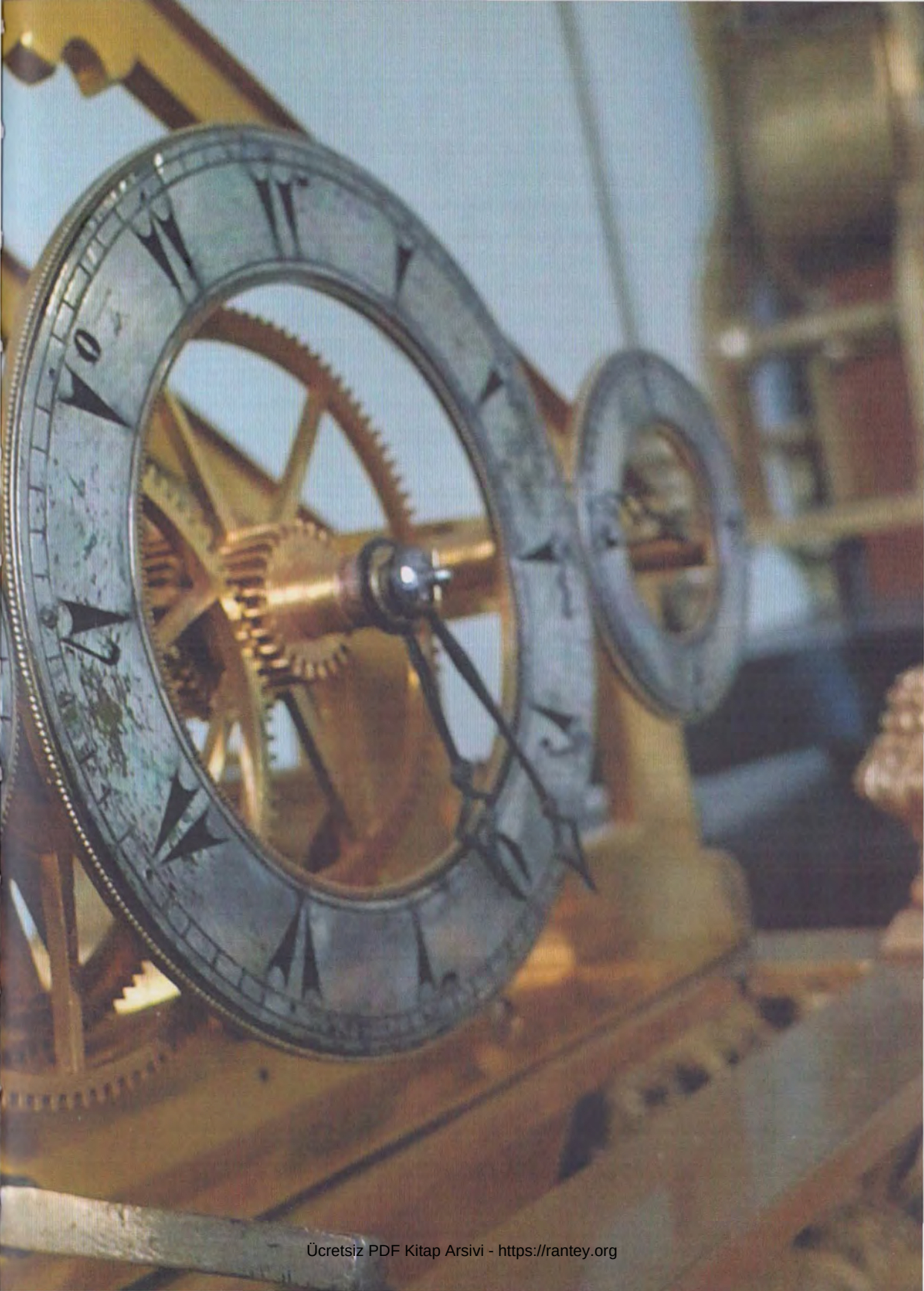

Süleyman Leziz yapımı
saat, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

gelen, gönderilen saatle beraber gelen, çalışan, çok sayıda yabancı saatçi olmuştur. Ayrıca sarayın hatırı sayılır güzellikte bir koleksiyonu da vardır. Hâliyle sarayda çalışan kimi yerli ustalar, saate de, saatçiye de, dışarıdaki bir kimseden çok daha yakınlar. Bizim adını bildiğimiz ama eserlerine ulaşamadığımız bazı yerli ustaların, tâmir, bakım yapan usta mı,

saat yapan usta mı olduklarını bilemiyoruz. 17. yüzyıl Türk saatleri de çok işçilikli, çok incelikli, dünyaya bunu yapmaya gelmiş dedirtecek kadar ustasının her şeyini verdiği eserler. Mustafa Aksarayı'nın saati, Şeyh Dede'nin saati, Bulugat'ın saati, hep, her parçası aynı ustanın elinde yapılmış, müthiş bir emek ürünü, hayâl ve korku dolu, çok içe dönük saatlerdir. 18. yüzyılda ise yine çok az sayıda Türk saatçinin adına rastlıyoruz. Saray saatçibaşısı da olan Abdurrahman Çelebi gibi çok yetenekli bir ustanın, Derviş Yahya'nın, Esseyid Mustafa'nın, Edirneli İbrahim'in elimize ulaşan saatleri önceki yüzyıldan epeyce farklı. Düşünce ve duygu olarak rahatlamış, üzerlerindeki ağırlık kalkmış gibi. III. Selim etkisi ile Mevlevî tarikatına mensup dedelerin eserlerinin de ortaya çıkmaya başlaması, iskelet saat formunun, Mevlevî sikkesi şeklinde, üzerine tombaklı plakadan yazılı kitabe applike edilmiş ya da doğrudan yazı hakkedilmiş bölümlerin

olduğu, tüm mekanizmanın açıkta görüldüğü saatler, Türk saatçilerinin âdetâ üslûbu oluyor. Osman, Ahmet Gülşani ül Mevlevî, Kuru Ali, Esseyid Elhac Dürri, Zihni ağırlıkla çalışan, bir kavukluğun üstüne oturan saatlerden, İngiliz ya da Viyana oturtma saatlerine benzeyenlere kadar nitelikli saatler yapmışlardır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise mekanik saatin doruğa ulaştığı bu yüzyılda, Türk saatçilerin eserleri de en yüksek seviyeye çıkmıştır. Esseyid Süleyman, saray saatçiliği de yapan büyük usta Süleyman Leziz, Mustafa Refik, Türk saatçiliğinin en büyük ustası dedemiz Ahmed Eflâkî Dede, oğlu, yine yetenekli bir saatçi Hüseyin Hâkî, talebesi Türk saatçiliğinin en özellikli ve mekanîğin doruğundaki örneklerin ustası Mehmed Şükrü, yine çok incelikli ve harika işçilikli Mehmed Muhsin, yirmi dört saatlik kadran, onluk decimal saat gibi hep farklı şeyler deneyen Bandırmalı Osman Nuri, dünyadaki aynı dönemde yaşamış en kıymetli ustalar ile yarışacak kıratte eserler yapabilmiş olmaları ile Türk saatçiliğinin yüz akı olmuş, bugün bizleri mahcup ve mahzun edecek kadar çok çalışmış, yapabileceğinin çok üstüne çıkmış, ne yaptıklarından çok nasıl olup da yapabildikleri ile hayrete düşürmüş büyük ustalardır.

Bugün, bazı eski resimlere, gravürlere baktığımızda bazen irkiliyoruz. Cadde, meydan, tabiat özlem duyuracak kadar yakıcı, şehir ve silüetler alabildiğine şiirsel, her şey fısıltılı, her şeyin olanca zarafeti ile dile getirdiği bir şeyler var; yoksulluk bile bir tasvir kadar güzel, en yoksul sokak bile şimdiyi örnek veremeyecek kadar ait olma hissi veriyor. Derken bir meydanda toplaşmış insanları, komşu ziyaretine giden hanımları, konuşan delikanlıları, oturmuş ihtiyarları görüyorsunuz ve Midhat Cemal'in *İnsan asırlar arasından geçen tek bir kütledir* ifadesinin doğruluğuna iman ediyorsunuz. Nasıl edilmesin, aynı uyurgezer ifadeli insanlar, aynı hayâlet gibi gezinenler, aynı mevcudunun üstüne çakıltaşı ilâve edilemeyecek sabit yaradılışlılar, ne yapılsa ilgisi çekilemeyecek hiç bir şeye hayranlığı, merakı olmayanlar, çok büyük şeylerin karşısında hiç ezilmeyenler, resimde görülen duvar, at veya ağaçtan daha uzak bakışlı insanlar. Merak edilen bu

taş kalabalığının arasından böyle duyuş sahibi, böyle incelikli, böyle yapıp, yaptığını yüzyıllar sonrasına fırlatacak bir Eflâkî Dede'nin, Mehmed Şükrü'nün, Şeyh Dede'nin nasıl olup çıktığı.

Batı'da, 17. 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde hemen her milletin bir mekanik saat geleneği, bir üslûbu, yetiştirdiği yüzlerce ustası, dört yüz sene önce kurulmuş meslek loncası, kurumlaşması, talebi, her parçanın ayrı üretilerek mükemmel ve daha seri üretime geçilebilmesi, her ustanın belli sayıda çırak yetiştirmesi ve bunların maaşlarının lonca tarafından karşılanması gibi sayılamayacak kadar çok, bir zanaatı, mesleği kalkındıracak, öteye taşıyacak şey var. 19. yüzyılda dünyaya gelen bir usta, bütün bunları arkasına alarak, yanına kendi çalışmasını, yeteneğini katarak hayatına devam ediyor. Çok yetenekli ve farklı özelliklere sahip ise mevcudun üstüne o da bir şeyler koyuyor, orta hâlli ise kendisinden öncekilerin oluşturduğu mevcut oturmuşluk üzerine, iyi yetişmişliğin, sabit geleneğin ve kuralların koruyuculuğunda mesleğini yapıyor. Bizde ise bunların hiç biri yok, rağbet de yok, itibâr da yok, ne yaptığını, niye yaptığını anlayan da yok, büyük bir ıssızlık var; buna rağmen bu saatçiler var. Nasıl olup da olduklarını bilemiyoruz. Hüdayînâbî dağ kekiği nasıl varsa ekilip dikilmeden, tohumu olmadan ama kendisi en güzel kokusu ile nasıl varsa Eflâkî Dede de öyle bir oluşla var, yetiştirme değil, zekâ değil, topluma ait değil, ol denmiş oluvermiş. Bu nedenle arkası gelmiyor, öncülü ardılı yok, hiç bir şeyin devamı değil, hiç bir şeye de benzemiyor. Bu hâlde ortaya çıkabilmek için elbet çok büyük parıltı gerekiyor ve bu ustalar ışıklarını kendilerinden alıyorlar. Bu rütbe parlak olmayanlar, yüreklendirmeye, eğitmeye, haddeden geçirilmeye ihtiyaç duyanlar, hevesliler sonunda bir şey olamıyor. Öbürleri ise parmakla sayılacak kadar az, bu hâl ile baş edebilmek için ve yaptığını beşer için yapmadığından, zaten bizzat kendileri öyle oldukları için hemen hepsi bir çileha-neden, bir dergâhtan çıkma, ya derviş ya Dede. Esnaf değil, tüccar değil, para kazanmıyor, ömrü boyu bir iki saat yapıyor, çırak yetiştirebilirse yetiştiriyor, eserine, pek mütevazı

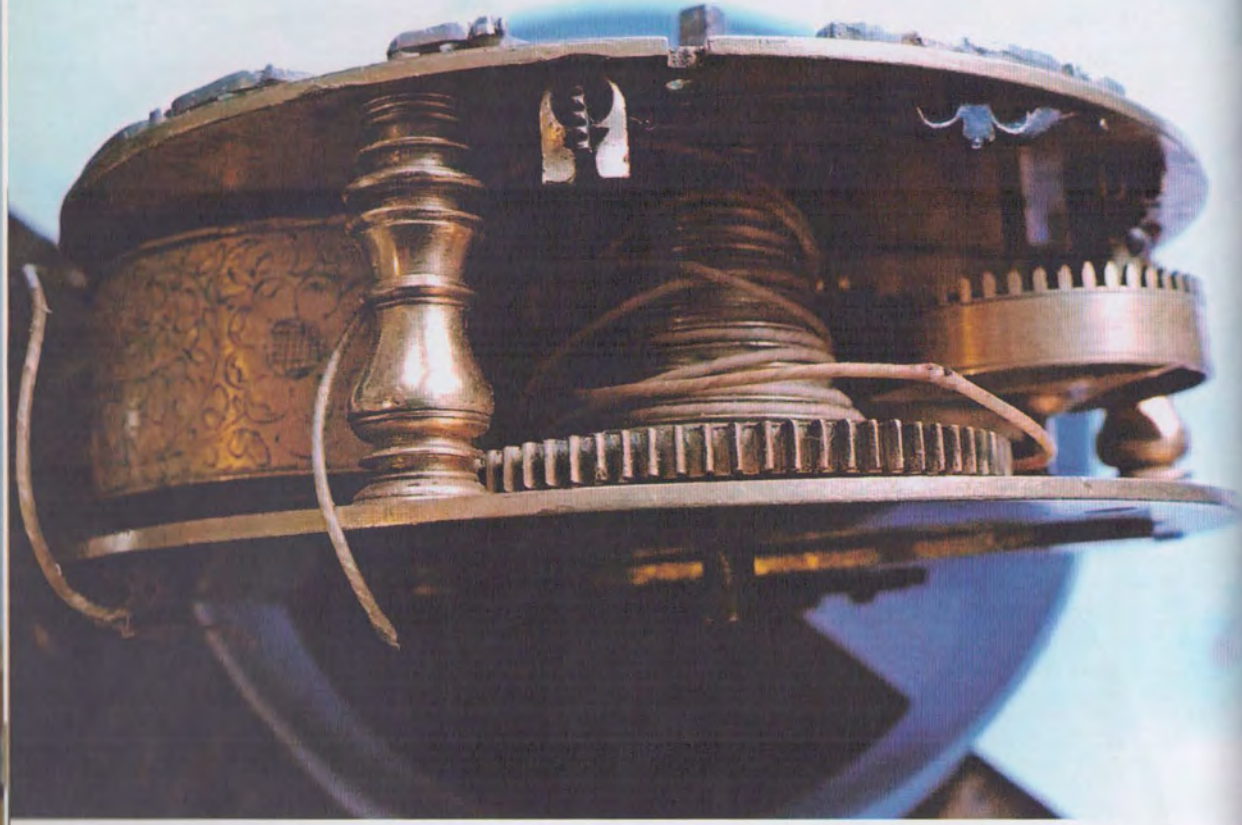
Mehmet Muhsin yapımı
saat, Topkapı Sarayı
Koleksiyonu.

bir imza atarsa atıyor, gizliyor. Bütün kaynağı kendinde olan şeylerde olduğu gibi, kendi ile başlıyor, kendi ile bitiyor.

Toplumların yaşayışı, talepleri gibidir. Yetişen insanın yetiştirme şekli, bu taleplere doğru çalışma, iş gücü sahibi olma hâlleri, bunu karşılama ve bunun içinde yer alma, adapte olma durumudur. Eski yaşantımızda yapmaya, üretmeye, icat etmeye... yönelik kucaklayışlar pek zayıf. Bunu başka

toplumlarda olduğu gibi bir şart olmak bir yana, bazı insanların bazı konulardaki özel hüneri olarak görüyor. Bunu da bir örnek, arkası gelmesi gereken bir kaynak gibi değil kendi normal işini ve hâlini daha üstün hissettiği bir tuhaflığın karşısındaki duruşla karşılıyor. Yapan, icat eden, yaptığı ile seçtiği yol ile yaptığını açıklama ve ona yer, anlam bulma hâlleri ve çabaları ile eziliyor. Her çabası ile daha da tuhaflaşıyor. Giderek daha az açıklar, daha az paylaşır, anlatır, gösterir oluyor. 'Özel işleri' olarak görülen hâllerinde bu durum, tamamen yalnız bırakılmayı getiriyor. Bu hâlde hüner de, yetenek de, çaba da acılaşıyor, hep bir burukluğu, topallığı arkasından sürüklüyor. Normal insanların değil, çileye ve zaten öte dünyaya tâlip olan insanların hep saat yapmış olmaları tesadüf değil. Yaptığı hiç bir zaman övülmediği için hiç gururlanamadığını, bu yüzden de günaha giremediğini

söyleyen, şükreden saatçi dedeler var. 'Allah başımı kaldırmayayım diye bana çarkların arasında dönmeyi nasip etti' diyen saatçi dervişler var. Gördüğüm, elime aldığım bütün Türk saatlerinde, yaptığını saklamaya çalışan bir utanç ve kendini, yazgısını sezmeye, ona razı olmaya çalışan, elini de çabuk tutmak isteyen bir veda hâli var. Tırnakları ile eserini tutan, yeri tırmalayarak kazıyan, bırakacağı izle mest olan Osmanlı saatçisi hiç yok. Bilakis hepsi, bir elleriyle de kendi izlerini silme gayretindeler.

Çok parlak, çok başka yaradılışlı, çok yetenekli, çok muztarib, kendini bir şeylerin içinde kaybetmeye çok muhtaç olanlar, harici kimsenin girmeyeceği, giremeyeceği dünyalar bunlar.

Hâlbuki bu tip istisnâî yetenek ya da istisnâî gerçek mistisizmle bir zanaat oluşmuyor, yaşamıyor, normal, iyi niyetli, çalışkan insanı esas almayan şey, elbette kuruyor ancak başka bir istisnayı bekliyor.

İmparatorluğumuz zamanında, Cumhuriyet'e dek her yıl İngiltere'den, Fransa'dan, İsviçre'den ithal edilen saatlerin haddi hesabı yok. Buna karşın bu her kalitedeki, her cins saate uygulanan doğru dürüst bir vergi, gümrük, hiç bir şey yok. Ancak saat parçası ve üretim makinelerinin de ya ithalatı yok ya çok pahalı. Saat imâlâtı bir ressamın, tuvalin önüne oturup resmetmesi gibi değil, elbet âletin işlemesi lâzım. Avrupa'da, daha 1500'lerden itibaren tulumba (zemberek kutusu), zemberek, kadran, daha sonraları pandül, balans spirali, akrep-yelkovan, eşapman... gibi saati oluşturan parçalardan mekanikle tamamen ilgili olmayanları, saatçinin dışındaki başka kişilerce olabildiğince hassas üretilir, saatçide bir araya getirilirdi. Bizde, bir saatçinin bütün bunların yapımını, hem de mükemmel bir işçilik, ince bir hassasiyet ve mekanik düşünce ile meydana getirmesi, elbette eşine kolay rastlanır bir şey değildir. Hâl böyle olunca, bütün bunların üstesinden gelebilecek usta çok az olduğu gibi üretim de çok çok az olabiliyordu. Bu da, Türk saatçilerin yaptıkları eserleri, seri üretilen bir zanaat eseri olmaktan çıkarıp çok çileli bir sanat eseri seviyesine çıkartıyor.

Ahmed Eflâkî Dede

Osmanlı saatçiliği ve ustaları denince, eserlerine bakarak ve bu eserlerden diğer ustalara nazaran daha çok sayıda eserin elimizden geçmesi lûtfuna da mazhar olduğumuzu düşünerek öne aldığımız bir büyük ustadır, Ahmed Eflâkî Dede.

Benim bir usta namzedi olarak elimi ilk sürdüğüm Osmanlı saati, Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan, Dede'nin de son ve en görkemli, kâmil eseri olan dokuz numaralı saatidir. Bu saate elim değip de ustam ile tâmirine başladığımızda ve Dede ile ilgili bazı malûmata, ardından arşiv belgelerine, mektuplarına ulaştığımızda, Dede'nin, Osmanlı saatçileri zincirinin –Mustafa Şem'i'yi biraz kenara ayırırsak– son ve en muhkem halka ile bir sona eriş yaşayan, ölerек yaşayan, yaşayabildiği için ölmeyen, bu halkanın, bu kadîm, passız, küfsüz, kendi tamlığını ve semanı, bu halka oluşturma meydana getirebilmiş ustasına dikkatle bakmak ve görülebilecekleri içe çekmek gerektiği de âşikâr olmuştu. Bakınca, başka şeyleri solgunlaştıran şeyler vardır. Okuyunca, kütüphaneyi her şeyi ile hatta mobilyası ile yana deviren kitaplar vardır. Dinleyince, daha önce dinlediklerinden ötürü kulağı kesme isteği veren eserler vardır. Dede de sarâhatle, hiç uğraşmadan, görünmeden, bilinmeden, kendi ağırlığını oluşturma ve bunu hayatta iken tüm ağırlık ve bağlarından kurtularak yapmanın gücü ile şimdi başımın üstünde yüzer gibi dönüyor. Kendi sabit dururken baş döndürüyor. Onun o hareketsiz durup bir sonsuzluk alâmeti gibi salınımı, bu salınışın müthiş mûsikîsi, her adım ve harekette insana yüksekliğin, her neye mal olursa olsun hayatın hak ettiği,

Ahmed Eflâkî Dede
yapımı saatten detay,
Milli Saraylar
Saat Koleksiyonu.

hatta talep ettiği ivmenin bu olduğunu sezdiriyor. Her seziş gibi bir göz açıp kapama süresince insanın içinde yanıp sönen ve gölgesi kalan bu düşünce, peşine düşülüp talip olunacak kıymette.

Eflâkî Dede, ömrü boyu dokuz adet gibi bir Osmanlı saatçisi için çok denecek sayıda eser vermiş bir usta. Bizim bugün tâmir edip Dolmabahçe Sarayı Saat Müzesi'nde sergilediğimizden başka, Topkapı Sarayı saat koleksiyonuna ait olup yine oradaki atölyemizde tâmir etme şansına eriştiğimiz eseri, Sirkeci'de bulunan PTT Müzesi'nde sergilenen yine çok revişli bir saati, özel bir koleksiyonerde epey

Ahmed Eflâkî Dede'nin
müzikli, 9 numaralı
son saati, Milli Saraylar
Saat Koleksiyonu.

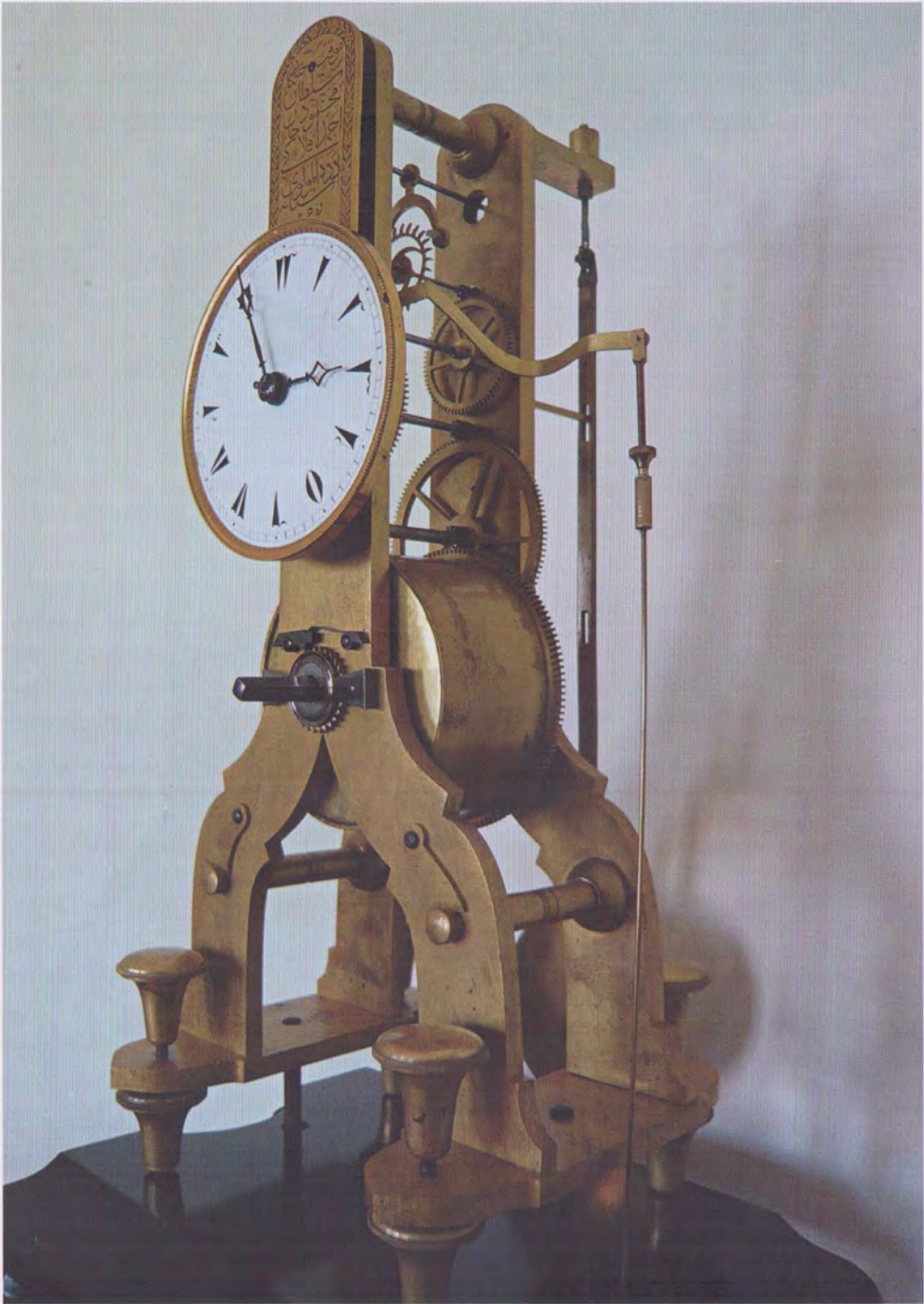

harap bir vaziyette görüp tâmir ettiğimiz dört numaralı saati, Dede'den kalıp önümüzden geçenler. Bu dört saat, farklı zamanlarda ve farklı ustalık seviyelerinde yapılmış, yan yana, ard arda ya da gözleri kapayıp önünden geçirdiğimizde, hiçbir şeyi hafife almamanın, her şeyi, bir zerreyi bile ağırlık olarak duyup tartmanın, her şeye verebileceği, her şeyi vermenin, hiçbir şeyi çok saymamanın ama belli edercesine de başa kakmamanın fevkalâdeliklerini, böyle bir ruha rast gelmenin lezzetini veriyor. Saatleri sökerken, elde yapılmış dişlilerine, fenerlerine, menevişlerine, yataklarına, baskılarına bakarken, elde evirip çevirirken, hep hak edildiğinden fazlasını veren, yüksek bir ruh ile karşı karşıya olduğunuzu anlatan, hiçbir yeri sarkmayan bir bütünlük görünüyor. Kişinin kendi bütünlüğünün olması, "orasını karıştırma" dediği yerlerinin, hayat bölümlerinin olmaması, yekpâre olmak eserde de kendini belli ediyor. Belli ki Dede'nin, saat ustası olurken ve bunu yaparken kendinden sebeplenen asıl başka bir ustalığı daha var. Daha açıkçası, Dede, sadece bir saat ustası değil, kendisi bir usta: sezmede, okumada, yapmada, anlamada, anladığını aktarmada, ne vermesi gerektiğini bilmede, verdiği

Ahmed Eflâkî Dede
yapımı saat, Topkapı
Sarayı Koleksiyonu.

Ahmed Eflâki Dede'nin
oğlu Hüseyin Hâki
yapımı saat, Topkapı
Sarayı Koleksiyonu.

her şeyin yerini bulacağına duyduğu sükûnda, her şeyi sezebilecek bir tek göz olsun, olacağına duyduğu güvende, bu sebeple en görünmez, bilinmez inceliği dahi yapmada, kendini esirgememesinde usta. Ustalığın, sanat eserlerindeki tema kadar sadece bir perde olup orada oynatılacağı çok da önemli olmayıp, oynatanın yani kendisinin eser olduğunu ve yontulması, tornadan geçirilmesi, şekil verilmesi, cilalanıp, perdahlanması gerekenin kendisi olduğunun, bütün bunlardan sonra bir şeyi yapmak için eline alabileceğinin farkında. Önce usta olmuş, sonra ustalık sergilemiş. Uzun dünyada usta olup da sadece kendini hayata sunmuş nice büyük usta olduğunu da düşünürsek, bir şeyler yapmak bir oyalanma, bir ibretlik eser ve bir mihenk taşı bırakmak elbet çok önemli ama Eflâkî Dede'nin kendisi eserlerinden çok daha önemli. Hiç saat yapmasa idi, yine o çok büyük bir usta olacaktı, sadece biz bilemeyecektik. Bildirdi. Bildirmeyenlere de selâm olsun. Onların da yaptıkları görünmese de var. Yoksa bu yükseklik duygusu, bu bakışta ve duyuşta sezilenler, sadece kitaplarda olanlar değil. Yürürken anlaşılan ve varlığını sezdiren, bakarken ve aniden bir kıpırtı ve bir gölge ile nasıl olduğu anlatılamadan bilinenler, bunlar da eser bırakmayıp kendisi eser olanların hediyeleri. Eflâkî Dede'nin tüm Osmanlı saatçıları gibi kendinden öncekilerle birlikte paylaştığı bir yazgısı var; kendinden istenmeyi, beklenmeyi yapmak ve bunu nasıl yapacağının kendine kalması, arkasız, geleneksiz, atölyesiz. Hatta denebilir ki gelenek, yetişilen bir atölye, takip edilen bir üslûbun olmayışı ve bunların içinde yol alabilmek anlamına geliyor. Gelenek bu, kadîm, muhkem, kıpırtısız bir gelenek. Takibi, öyle olmanın, öyle bir maya ile kibarmanın dışında, imkânsız olan bir gelenek. Belli kalıplar, yerler, öğütler, yol göstermelere alışkın sathî bünyelere

yol olduğu, iz sürmek olduğu anlatılamayan bir yol. Yolcunun bildiği dünyanın en güzel, en ıssız, en râyihalı yolu.

Ahmed Eflâkî Dede, mekanik geleneği olmayan bir toplumun, ondan şaheserler beklemeyen, bulduğunda da şaşırmayan, gözleri yaşarmayan, hakkıyla takdir edemeyen bir toplumun şaheserler üreten bir ustası. Vermiş vermiş, yapmış yapmış bir şey alamamış, ne mutlu ona. Bütün alacakları birikmiş, almak isteyeceğini de sanmam. O kadar zengin ki neyi ne yapsın. Eflâkî Dede'nin eserleri, geleneği olmayan bir toplumda, oluşmanın nahifliği ve iptidailiği ile çevrili ya da mâlûl değil. Bazı sanatkârlarımızdan "bizim iyimiz" diye, bahsolunmasına âşinâyız. Kusurları, eksiklik ve azlıkları ile bu sanatkârların da şüphesiz bir güzelliği, eksiklerinden duyulan bir lezzet, bir senfoni tamlığı ve komplikeliğinde güremeyişinden gelen insanca bir sedâ vardır. Tam olmanın, eksiksiz ve komplike olmanın korkutucu ve öyle olana dek çektiklerini, sezdirişindeki acııcılık bu tip eserlerde olmaz. Ezmez ve ürkütmez. Büyülemes de, derinden

hayran bırakmaz. Sevdilir. Çok saydırmaz. Eflâkî Dede'de olan belki en kâmil yan, hem tam hem ürkütücü olmayışı. Kendi devrinin en büyük mekanik ustaları ile rahatlıkla boy ölçüşecek kıratte eserler -özellikle son üç eseri- yapıp bunlarla dünyayı delmeye kalkmaması. Âdetâ yaptığını bir gizleme, elleriyle yaptığını ayakları ile silme gayreti içinde olduğunu sezdirmesi. Yetiştirdiği diğer bir büyük usta Mehmed Şükrü'nün de harikulâde eserler verebilmesi, mekanik saatte bugün dahi aşılammış konstrüksiyonları başarıyla uygulamış olması, elbette tesadüf değildir.

Bugün sanatın ve zanaatın çeşitli kollarındaki kimseler bir akrabalık tesisi, bir mesned, bir büyüklüğün devamı olagelme adına öbür âleme doğmuş, bazı ustaların adını kendi ustaları olarak zikrederler. Bakalım bu zikredişe, merhum ve merhumeler razı mı diye düşünmek pek akla gelmez. Gerçekten böyle bir ustalık, böyle bir aynı soydan geliş, aynı yöne gidiş var mıdır diye düşünmek fazla gelir. Kişinin "bu benim" diye, sunuşuna inanmayı, beyanını esas almayı takvadan sayanlar da vardır. Hâlbuki bu olsa olsa gideni de henüz duranı da tanıyıp anlayamamaktan ileri gelir. Sanat ve zanaat da böyle bir seyr-i sülûk ise bu sonrakilerde öncekilerin çilesi, ıstırabı, beniz solukluğu neden yok? Şimdiki sanatçıların iştahı bile neden kaçmıyor? Bu denli güncele râm olmuş, yüzünden kan damlayan kimseler mi bizi mahzun, mahcup, kederli, düşünceli ve nihâyet anlayan edecek? O seslerle bu seslerin farkı sırf kayıtlardan mı, renkleri, zaman mı soluklaştırdı, bu derin keder ifadeleri ne peki? Her şey zor ve emek de, Eflâkî Dede hiç yorulmadı mı? Bu ses hâlâ öncekilerin değil mi? Bu gamsız mirasyedi, gerçek sahip gibi dolaşmakla eskileri de incitiyor mu, yoksa sadece bizlere mi dünyayı dar ediyor? Devam anlamaya, çalışmaya, acı çekmeye devam ise ki, her şey henüz bitmediğine göre öyle bütün bunlara eskinin bıraktığı yerden devam etmedikçe, eski kadar mahrum ve gayretkeş, mahzun ve talepsiz, yoksul ve memnun olmadık kimse kimsenin devamı değildir.

Saatin Üzerinde
"Amel-i es-Seyyid
Hüseyn Hâkî bin
Ahmed Eflâkî, 1254"
yazılıdır.

İnşallah, Ahmed Eflâkî Dede kadar acılı, yoksun, çilekeş, gayretkeş bir hayatım olur. Bir birimizi tanırız.

عمال حسین کی افلاکی
۳۵ ♦♦ ۱۲

Olmayanlar

Osmanlı saatçilerinden, yaptıkları saatlerden, bulundukları hâlden, sahip oldukları taşkın yetenek ve hulyâdan, uzun emellerinden bahsederken böyle bir “olabilmenin”, ne rütbe istisnâî şeyler isteyen bir başkalık olduğunu anlatmıştık. Güç bir şey, daha güçlü bir

hâle sahip olabilmek ile aşılr ve güçlüğü yenen, aslında dışarıdan bakılınca görülen güçlükte yaşamaz. Yetenek, zaten bir işin o kimseye çok da zor gelmemesidir. Çok çalışmanın, delice inadın, didinmenin yerini, elbet ayırmak gerekir ama yapılanın, kendisinden bunalmak, bunların arasında bir yer tutmaz. Eflâkî Dede, dünyaya pek düşkün olsa, kendine ziyade kıymet verse, gönlünde başka sevgiler, durmadan başkaldıran hevâ ve heveslerin kuşatmasında olsa idi, Yenikapı Mevlevîhanesi'nde, karlar altında, çıplak ayakla aşûre pişirip sahur vakti hücrelerin kapısına neş'e ile pay edemez, kendi hücresinde, elindeki âletlerle saat yapmaya çalışmazdı. Bu yaşantısı, muhakkak ona güzel ve tatlı da geliyordu ki, böyle işiyan şeyler yapabildi. Ona ve yaptıklarına ürpererek sadece zorluğu cihetinden bakanlar, onun dünyasında oluşmuş lezzetlere, onun aldığı tada ve bundan dolayı bu işlerin ona kolay gelmesine bigâne kalıp, mutluluğun geldiği yeri seze-meyebilirler. Bu ise zaten dile dökülür olmadığından, kişinin, o hâlde kalmaya ve bir şeyler yapmaya devam edebilmesi ile kendi açıklamasını yapmış olur.

Ama Osmanlı saatçileri içinde bir de “olamayanlar” var. Sayıları ve eserleri, şüphesiz esersiz sayıları ve kaybolmuş eserleri ile bu sayı daha da fazla. Olamayanlardan kastım üç

Bir olmayan saat,
Özel Koleksiyon.

gruba ayrılıyor; birinciler, kendilerinde, bulundukları hâl ve şartta, Avrupa saatleri ve bunları yapan ustalar ile yarışacak hiçbir hâl görmeyip, işin kolayına kaçan, bu sûretle, bir Batı saatinin aynısını birebir kopya edenler ve tamamı, Avrupa yapımı bir saate “yaptı bu saat-i şâhaneyi...usta, Dersaadet, sene 13...” diye yazanlar; ikinciler, başkasının yaptığı saati ufak ya da büyük bir tadîl ile ya da sadece kasasını kendisi yaparak kendi eseri olarak sunanlar; üçüncü grup ise, kendince çalışıp didinip az bir yetenek, sınırlı bir hulyâ ve muhayyile, birden fazla parçaları eksik, kültürel ve yaptığı işe dair birikim, bol miktarda kasavet ile pek zayıf, pek nahif, pek tuhaf, pek, nasıl denir, insana “bunu niye yaptın, buna sarf edeceğin zamanda bir tahta parçası ile toprağı kazsaydın da Peygamber’in sünnetine uysaydın” dedirtecek kadar insanı soluksuz, hâlsiz bırakan ama diğer grup kadar üzüp, mahcup etmeyenlerdir.

18. ve 19. yüzyıllarda İngiltere’de çok üretilen ve Osmanlı pazarına da çok miktarda gönderilip âşinâ olunan İngilizlerin “lantern clock” dedikleri bir saat tipi vardır. Bu saatler ağırlıkla çalışır, saat başlarında çalarlar; genelde günlük kurmalı olup, kısa armudî sarkaçlıdırlar. İngiltere’de, bu tip saatler, bizim kavukluk dediğimiz bir sehpaye yerleştirilerek duvara asılır; altı boş olan sehpadan, saatin ağırlığı ya da ağırlıkları sarkar. Osmanlı pazarına gönderilen bu tip saatler için burada muhakkak bir kasa yapılır, saat bu kasanın içine konur. Kasalar iki metrenin üzerinde mevzun, dümdüz, sip-sivri, süssüz, boyasızdır. Sarkaç kısa olduğu için kasanın önü camlı değildir. İnce, uzun bir tabuta benzediği için de eski saray envanterleri ve ayniyat kayıtlarında “kuburlu saat” olarak adlandırılırlar. Bu tip saatler câmilerde çok kullanıldığı için “câmi saati, mescid saati” olarak da tanınırlar. Makineleri pirinçten, sağlam yapılıdır ve çok doğru gider ama balta maşasından ötürü çok gürültülü çalışır. Evlerde kullanıldıkları vakit, aman vermez seslerinden ve çok kuvvetli çanlarından ötürü hep merdiven altı, giriş, taşlık gibi yerlerde bir yer bulabilmişlerdir. Odalara, salonlara girecek, iç içe yaşanacak huzuru kimseye vaat edemedikleri için hep biraz dışarıklı

kalmışlardır. Ama çok sevilen, sahip olmaya çok uğraşılan, isim takılan, çok çilekeş, çok emin, çok dayanıklı saatlerdir. Kirişine asılarak, bir çırpıda zahmetsizce de kurulurlar. İşte, bazı Osmanlı saatçıları, bu kuburlu saatlerin birebir aynısını yapmış, alınlık bölümlerindeki standart, yapan ustanın adının yazılı olduğu plakaya adlarını yazıp, tarih atmışlardır. Bunların bazılarında ise isim yazılan plakanın sökülüp elle kazıyarak yerli bir usta adı hakkedildiği görülür. İngiltere'den gelen kuburlu saatlerin rakamlarının yazılı olduğu gümüş kadranları Osmanlıca rakamlıdır, ancak arkasını çevirirseniz Romen rakamlar görülür. Bu, orada standart olarak üretilen saatlerin buraya gönderilmesine karar verilenleri için, yeni baştan kadran yapmaktan kurtulmak için İngilizlerin başvurduğu bir yöntemdir. Normal kadranın tersini çevirir, Osmanlıca rakamları yazar, saate takarlar. Burada yapılmış, Osmanlı saati olduğu yazılı kimi saatlerin kadranlarının da arkasını çevirdiğimizde, gerçekten birebir de olsa burada yapılmış olanların boş, İngiliz saatine adını yazan ustanın yaptığıının arkasında Romen rakamı olduğunu görürüz. Kuburlu saatlerin

dışında, Osmanlı saati olarak bilinip öyle olmayanların içindeki en çok rastlanılanlar özellikle 19. yüzyıl Fransız ya da Viyana saatleridir. Sadece makine olarak alınan bu saatler, dönemlerinin pek özellikli olmayan durmuş, oturmuş, çalarlı, işlerli standart saatleridir. Kimi ustalar, bu saatlerin sarkaç ya da eşapman raketlerinin üzerinde yer alan Fransızca avans-rötar yazısını silip Osmanlıca ileri-geri yazmışlar, imzasız emaye kadranelara adlarını yazmışlar, kasa olarak toplumun hangi kesimini hedef almışlarsa oraya yönelik bir zevk, anlayış, kolay kabul görüşü sağlayacak bir kılığa girmişlerdir. Bu tip saatlere saray koleksiyonlarında bile rastlıyoruz. Kimi Ermeni kuyumcu ustalarının, bu tip saatlere süslü, değişik kasalar yapmada maharet sahibi olduklarını, saat kasalarını kıymetli taşlarla bezeyerek daha cerbezeli hâle getirdiklerini görüyoruz. Daha mütevazı yerleri gözüne kestirenler ise bu mescid, câmi tipi saatleri, Fransız comtuaz saat makineleri alıp bunlara kasa yapmış ve isimlerini yazmışlar. Çeyrek çalarlı, müzikli, susturuculu Viyana saatleri ise şık Edirnekâri kasalar içine oturtulmuşlar. Bunların benzer hâlleri, kimi cep saatlerinde de görülür ama büyük kutrdaki saatlere göre daha az sayıdadır.

Bir de, mevcut Batı saatini alıp ona kimi eklemeler yapanlar vardır. Bu eklemeler, daha çok alaturka kadrân ilâvesi, takvim ilâvesi gibi mekanik ilâveler olduğu gibi saate yeni bir kadrân yapıp bu kadrâna, bir güneş saatinde, rub'u tahtasında görülecek çizimler yapıp, yazılar yazmak şeklinde de olabilir. Osmanlı'da bir mekanik saat geleneği olmayıp saatçiler, hep muvakkit kökenli olduklarından ve zaman ölçümünde ne kadar mekanik maharet gösterirlerse gösterebilirler, asıl sahip oldukları ilmi dışta bırakamayıp asıl ince ölçümün ve bilginin orada olduğunu gösterebilmek için hep bu tip astronomik saat görüntülü kadrânlar yapmışlardır. Ancak kadrânlara yazıp çizdikleri ve birer ibre ile çalışıyor intibasını verdikleri bilgilerin, mekanik uygulaması çok çok güç olduğundan, bunlar saatin, sadece kadrânında yazan şeyler olarak kalmışlar, saat mekanizmasında yer alamamışlardır. Varlığını ve önemini bilip bir saatin, mekanik olarak, bunlarla

doğru olarak, harikulâde bir işlerlik ve düşünce ile çalışmasını istemek, saate ve zamana ne gözle ve anlayışla bakıldığını göstermek bakımından yine de önemli, ancak bir mekanik karşılığı yok. Bugün, bu bahsi açarken dikkat etmemiz gereken şey, üstelik ne kadar dikkat edilse gerçeğe isabet etmek yine de kolay olmadığından bu tip saatleri değerlendirirken hangilerinin, hangi nedenle, böyle gizli din taşır gibi içi vafizli, dışı salâvatlı olduklarını doğru teraziyle ölçebilmek ve doğru paha biçebilmek. Babanzâde'nin "düşüncesi gâvur, kalbi Müslüman" idealinin böyle dışı destarlı, içi İsevî astarlı saatlerdeki tezahürü, insana pek bir ideal yakalamış hissi vermiyor da, bu yakaladığını ne yapacağını şaşırtıyor. Bu tip saatlere baktığımızda duyulan şey, Batı saatine Edirnekâri kasa yapan, astronomik çizelge çizen, sarık, Mevlevî sikkesi vs. gibi mahfazalar yapan ustaların, aslında, saatin tamamına hükmetmeye çalıştıkları yönünde oluyor. Öyle ki, zamanı duyuşu, saatten, yalnızca vaktin geçişini değil, nereye doğru geçtiğini de fark ettirmesini bekleyen ve bunun ürperti duyulmasını isteyen anlayış, sade makineleri, bu şekillere sokmaya dair sanki bir mağlubiyet duymuş gibidir. Sadece güzel çalışan bir mekanizma, o güzel, doğru, dakik çalışmaya yönelik bir hayat yaşamadığından, iyi ve güçlü bir eser olmaya kâfi bir beceri gibi de gelmiyordu herhâlde. Avrupa'dan çok farklı bir hayat yaşayan toplum, onların "Türk zevkine uygun" diyerek yaptıkları saatleri, aslında hiçte kendine yakın bulmuyordu. Gerçekten de Batı'dan gelen saatlerin ağır oryantalist havası, kaba, ağdalı süslemeleri, fazla takip takıştırmış hâli, Osmanlı'yı bir Arap, Hind, Uzakdoğu zevkinden ayırt edemeyen üstüinkörü bir anlayışla yapılmıştır. Buraların hiçbir şeyine, hele klasik Osmanlı sadeliğine, zarafetine, ev dekoruna hiç uymayan tuhaf objeler olarak görülmüş, hiçbir yerde övülmemiş, satın alındığı takdirde hep daha sade, daha yumuşak hatlı saatler (cep saatleri de dâhil) tercih edilmiştir. Ama Batı'dan bakan, bunun tersini düşündüğünden, karmakarışık bir "genel doğu" izlenimciliğinin, kendilerinde kalan imgesi ile birbirinden rüküş, duygusal olarak bomboş, baktıkça, insana dünyadaki yalnızlığını daha da derinden

duyuran, merhametsiz kasalar içinde gelen saatlerle herkesi ürkütmüşlerdir. Verdikleri ortak duygu, altın kaplama, tutya, her yerinden bir akantus, yılan, mitolojik figür, hayat coşkunu luğu fişkırان ya da sözde hilâller, ayyıldızlar, miğferler, savaş sahneleri, tuhaf kubbeler, yarım yamalak Osmanlı armaları, lüzûmsuz taşlarla rengârenk hâllerinin, bakanda mezarlık özlemi uyandırması ve süs diye yapılan, insan yapısı, çirkin, basit şeylerin ruhu kerttiğini duyurmasıdır. (Kimi dönem hikâye ve romanlarında bu tip objelerden “Frenkkârî, alaf-ranga azmanı, deccal cüsse, şeytan çehre, gönül yorgunluğu, kalbe gılsat-ruha kasavet, göz perdelenmesi veren heyûlâ eşya, Kıptikârî hatta ‘alafranga azmurta ev döşemişsiniz, işletin bari’ diyen ifadelerle bahsolunur”). Bu sebeple, yerli ustalar, sadece kaliteli ve burada üretilmesi çok zor makineleri, kendilerine mal etmiş kimseler olarak görölmekten başka, mevcut bir makineyi, kendi kültür ve zevk dünyasına uygun hâle getirebilmeyi, belki bir hizmet, bir zarûret olarak görüyorlardı; bu, belki onlardan talep ediliyordu. Çünkü İstanbul’da yapılmış kimi kasaların (Haliç tersanesi dâhil) çok büyük bir emek, hayâl ve ustalıkla ortaya çıkacak kıratta olduklarını söyleyebiliriz. Bu kasalar tamamı ile yapan ustayı ve belli hayat görüşlerini yansıtırılar. Bu sûretle, onları evine alan dinini, diyanetini, meşrebini, itiyadını bilip, pek uyustuğu bir ahhbabı gelmişçesine rahat ve huzurlu olur.

Saat makinesinde yapılan tadîllerin de yine toplumsal bir zarûret olanları vardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, kimi ilâve ve tadilâtları gerçekleştirmek ve bunu yaparken saati estetik olarak da çalışma prensibi olarak da yapıldığı ilk andan geri düşürmemek, bir hayli ustalık isteyen bir iştir (öyle ki özellikle ilâve kadrان ve yeni takvim yapmak, bir makinenin içine pek maharetle ilâve edilen irtibat dişlileri ile akrep çarkına yirmi dişli olarak ilâve edilen bir çark ve bu dişli ile dönen kırk dişli bir çarkın üzerinden kadrana çizilmiş olan otuz bir günlük takvim kadrانına denk gelecek bir ibre ile saat takvimli hâle gelir, ya da seri dişlilerle üç yüz altmış beş günde bir dönüş sağlayacak hâle getirilir. Eğer takvim ibresi kullanmayıp otuz bire kadar yazılı bir disk çevirmek gerekirse aynı dişlinin (kırk

dişli olan) üzerine bir pim takılarak, bu diskin günde (yirmi dört saatte) bir kere çevrilmesi sağlanır), Batı'dan gelen saatlerin içinde takvimli, perpetual, burçlu, müzikli olanlar bulunmakla beraber, bunlar da, kullanacak kimsenin meşrebine uymadıkça akim kalıyordu. Toplumun yüksek ve Batı'ya dönük kesimlerinin evlerinde, konaklar ile saray, köşk ve kasırlarda bu tip saatlere sık rastlıyoruz ama normal halkın pek teveccühünde olduklarını, belki aynı rahatlıkla söyleyemeyiz. Halk sade, alaturka-alafranga kadranlı ya da sadece alaturka ayarlı, Türk müziği çalan, cezbesi galip saatlerle, İngiliz saatleri gibi sade ama sağlam saatlere rağbet ediyor, çabasını bunlara sahip olmaya sarf ediyordu. Böyle bir hâl varken saat makine-lerini, kasalarını kendine uydurmaya, benzetmeye çabalamak anlaşılabilir bir hâl alıyor ama takdir ederek anlamakla, anlayabildiği için kızmaktan vazgeçmek berzahında tuhaf bir yer buluyor.

Son hâl ise yetersizlik üstüne. Kendini ve bulunduğu yerde yapabileceklerini sezememenin yetersizliği de buna dâhil. Saat mekanizması yapabilmenin, saati oluşturan tüm parçaları ile birlikte, çok güç iş olduğu bir devirde, yine de bu işe yeltenmiş kimi ustalar var ki henüz bu işlere girişmeden çok evvel halledilmesi, hem düşünsel hem uygulamada hüner kesp edilmesi ile hiç yakınlık kurmamışlar; doğrudan saat yapmaya kalkışmışlardır. Yapmaya niyetlendikleri işi hakkı ile kotarabilen ne Avrupalı saatçilerin yüzlerce yıllık geleneği, oturmuşluğu, kültürü, mirası, kalite anlayışı, ne buralardaki çok az sayıdaki büyük yetenek, farkına varış ve içsel coşkunluğu olan ustaların nelerle, ne pahasına yaptıkları eserler, onlara bulundukları yerin koordinatları ile ilgili ipucu verememiştir. Kendileri ile ilgili eserler arasındaki tamamen başka adla adlandırılacak benzersizlik her tür niyeti yıkacak düzeydedir. Özellikle, 19. yüzyıl, gibi mekanikte olmuştun mükemmelen olduğu, tüm güzelliği ve işlevselliği ile parladığı, çok düzgün çalışan, çok iyi işçilikli saatlerin bile pahası mukabilinde standart olarak görüldüğü bir dönemde 'mollanın ekmeğini, karıncanın gözünü, yılanın ayağını gören olmadığı' gibi bu saatlerin de ne işe yaradığını anlayan

olmamıştır. Bir de, okuduklarımızdan bugün bize kalıp günümüzdən memnun olmamayı sağlayan yarı gerçek, yarı hayâl, yarından fazlası hulyâ, dörtte üçü özleyiş olan hatıralarda anlatılan eski Kapalıçarşı Bedesteni, oralarda satılan nice kıymetli, nâdide eşyanın yanı sıra çeşit çeşit saatler, Beyoğlu'nda 19. yüzyıl başından itibaren sayıları çok artan yabancı acen-telerin mağazalarında bulunan Avrupa'daki eşyaların örnekleri ile birlikte, yine son ve en iyi ustaların farklı vasıflardaki saatleri iyi ve kaliteli bir saatin nasıl bir şey olduğuna dair bir fikir oluşturmıştır. Ama gördüğüne bakarak sadece içi kasılan, hayranlığı değil iç sıkıntısı çoğalan, sokak arasındaki dükkânında pim yerine toplu iğne, yağ olarak hâlis Aydın sızması, pandül olarak kırık zemberek parçası, kadran ayağı olarak kundura çivisi, kadran emayesi olarak nışadır kullanan ve bütün bunlarla tâmirat yapabildiği için de "iyi usta" sayılan ya da evinde, bahçesindeki limonluktaki kırık dökü-ğün içinde, eline tâmir için aldığı ya da baştan kendince bir şey yapmaya kalkıştığı vakit boynundan taylasan gibi sarkan çaresizliği ile bu pek başka bir şeydir. Önce çarşıda pırıl pırıl Dent'leri, uyandırıcılı, çeyrek çalarlı Markwick Markham'ları, Fransız seyahat saatlerini, incecik frak saatlerini, oturtma bağa kaplı İngiliz saatlerini yakından görüp, câmiden çık-tıktan sonra cübbesinin iç koluna sarkıttığı sarığını, yolda yavaş yavaş yürürken başına sarıp eve, Fatih'ten Zeyreğe, Mercan'dan Akbıyık'a yollanmak, kasvet içinde yarım yama-lak işinin ya da uğraşının başına oturmak, bu kadar yoklu-ğün, her şeyin neden bu kadar uzak ve ulaşılmaz olduğunu düşünmek, o hırsla saate uygunsuz akrep-yelkovan takmak, her şeyi lehimlemek, kadranı hafifçe çatlatmak, sonra çatlağı uygunsuz renkle kapatmaya çalışmak, kurma anahtarı ile iz bırakmak, bütün ekstraları baş edemeyip iptal etmek sıra-dan ve uygun olandır.

Vah ki vah!..

20. Yüzyılda Evi Terk Edip Sokak Saati Olanlar

19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı edebiyata, müziğe, zanaata çökmüş bir ölüm iyiliğidir. Tam bitmeden evvelki iyileşecek olma, hatta göz görmedik derecede iyi olma, parıldama hâlidir. 19. yüzyıl sonu gibi Dostoyevski'den, Strindberg'e, Mahler'den, Tamburi Cemil'e, Tamburi Ali Efendi'den Joyce'a kadar gümrak bir akış, birbirinden yetenekli ve fevkalâdelik taşıyan sanatkârın ardından ve 20. yüzyılın ilk yarısına sarkan o

günlerin ve sanatkârların gölgesinden bugün bize kalanlara, "idare et" denilenlere bakınca sanattan yüz çevirenlerle tamamıyla nadan ve kadir bilmez clemek de kolay değil. Neredeyse kadir değil ama eder bilir diyeceğim geliyor. İllâ yazıklanacaksa bu deşt-i Kerbelâ'da hâlâ bir kıymetli arayana, en başta da kendimize yazıklanmamız, başımıza ağlamamız daha yerindedir. Kuru ve yavan bir nostalji asla ve kat'a değil; bu ancak, serpiştirme sanat eserleri, bir şeyin aslını aramadan, ustalıktan, kültürden uzak, nahif bile olmayana, olamayışını da nahiflik sayana hürmet de pek ağır bir sorumluluk. Rockefeller'a servetinin hesabını verip veremeyeceği sorulduğunda "İlk beş seneyi sormazsanız elbette" yanıtı veriş gibi şimdi sanatların hesabı verilecek, esinlerin payı düşülecek olsa, ne kime iade edilir ve sonrasında kalkacak toz bulutu kimi sarsar, büyütür, büyüler bilinmez. Batılılar sanatın, kendinden, bu vakte dek farkına varamadıklarından utandırabilme vasfından söz ederler. "Deli değil

Yanda ve arka

sayfalarda

Cep saatleri,

Özel Koleksiyon.

sahibi utanır” sözüncü biz bu vasıftan farklı şekilde de olsa hayli pay almış olmalıyız.

17. yüzyıldan başlayan sürekli ilerleme, teknik ve sanatın yanlarına bir ölçü de mistisizm katarak kol kola yürüdüğü “mekanik saatçilik”, belki çok dillendirildiğinden mistisizmini kaybetmiş, rüyalarını anlata anlata rüya göremez olmuş, tekniğin ilerlemekten ziyade kapitalin koltuk değneği ve hık deycisi olmasıyla heyecan vericiliği azalmış, bu kadar yalanın yanına tembellik de kurulunca enseden aşağı aniden akan ter, saç diplerindeki ıslaklık, bir şeyi itelemeyip gerçekten alt etme hâli anlatılsa bile anlaşılmasa olmuştur. Dert belki de budur; derdin ne olduğunu dahi söyleyememek...

19. yüzyıl ustaları yaptıkları işlerden ve sergiledikleri ustalıktan belli ki, gelecekteki ustaların kendilerinden daha mahir olacağı zannındalarmış. Geleceğe hayran olmak da bilimin şairaneliğini oluşturuyor herhâlde ki, onlar da geçmişe sevdalıların bir benzeri hâli kendi benliklerinde yaşatmış, beslemişler.

19. yüzyıla gelene kadar mekanik saat ustaları hassasiyeti artırıp, en doğru ölçümü yapabilmek için uğraş verdiler. Bu zanaat pek çok buluş ile beslenerek gelişti, dünya üzerinde bir güvenilirlik ve muhkemlik kazandı. Bunun yanı sıra dış kasalar ve formlar, saate eşlik eden diğer mekanik aksamlar hiç ihmal edilmeyerek saat, o dönem insanların tüm dünyalarına hitap eden en üst perdeden bir obje olmayı başardı. Şüphesiz ki mekanik saat ustalarının bu emeklerini esirgemeyen tavrı, başka zanaatkârların da benzer tavrı ile birleşince ortaya yekpâre bir güzellik, bir “tam olma” hâli çıktı. Dökümcülerin, heykeltıraşların, emaye ve mine işi yapan sanatkârların, otomatlar için figür

üreten oyuncakçıların bu saatlere kattıkları ile eserler mükemmel olabilmişlerdir.

Eseri talep eden ve karışlaştığını doğru terâzî ile tartabilenlerin olması, eserlere hep bir dik ivme

kazandırmıştır. Talebi de, önceye bakmayı da, kendini ölçmeyi de lüzûmsuz bulup yapabildiği ile ortaya dökülmek, tüm saklanması gerekenleri karnabahar kökü gibi belirginleştirerek o devirden bu yana tersine evrilmeyi, en sonunda da devrilmeyi getirmiştir. Hassas eser hassas insan ister, ince eser belki daha ince bir farkına varış ister. Cenab Şahabeddin'in sözü ile "iyiyi iyi anlar, kötüyü herkes", ancak ben şu decadansta bir adım ileri gidip; iyiyi yeterince anlayacak, iynin seyrelmesi ile beraber kötüye iyi denmesinin, en azından vasat sayılmasının artık devir vasatı olduğu kanâatindeyim. Ortaya bâriz çok iyi bilinen bir kötü koyup onun bir parmak dışında kalanın cennet bahçesine koşar gibi kötülükten sıyrılvermesi, günümüz terâzisini, bu tek kefeli terâziyi tarif ediyor. Tartılacak kıymetlisi olanın vay hâline. İşin tuhafı, 20. yüzyıl sonu insanının kendinden daha iki kuşak öncesi insanları, sanatkâr, düşünür ve zanaatkârları, 4000 yıl öncesinin uygarlıklarından, çok daha gelişmiş ama helâk edilmiş, ne olduğu, kimden yardım aldığı belirsiz, yarı mistik, yarı ibretin kudreti, velhâsıl kendinden tamamen ayrı varlıklar gibi görüp "onlar başka biz başka" diyerek kenara çekilivermesidir. Bugünün sanatçısı için Tolstoy, Sibeliyus, Fuzûlî, Küçük Mehmed Ağa, Aztek, Maya Uygarlığı

kadar gizemli ve anlaşılmaz, *Tanrıların Arabaları* kitabında sözü edilen izler, işaretler kadar inanmanın ayrı bir kast oluşturacağı bir hâldedir. Bugün bir mûsikîşinas da, bir zanaatkâr da daha 1920'lerin eserlerine, hayatı ve eser vermeyi öne alan tavrına, ön alt paleolitik eserlerin sergilendiği bir müzede gezer gibi gezerek bakmayı tabii saymakta ve hiçbir şeyi üzerine alınmamaktadır. Daha on sene evvel yürümüş Bekir Sıtkı Sezgin, Kani Karaca gibi sanatçılarımıza bile “Onlar öyle, biz böyle” denebilmektedir. “Onların öyle, sizin de böyle” olduğunuz zaten aşikâr ama bu “böyle”lerden sıkılmak, kurtulmak ve “öyle” olabilme çabası nerede?

Mekanik olarak durum, sanatta olduğundan biraz daha iyi. Sanatçı ve sanat deformasyona, maddiyatla desteklenip yozlaşmaya ve buna isim bulmaya daha meyilli olduğundan,

zanaatın bizzat yapısında olan içe dönüklük ve tevâzu, eserlerin hâlâ hayli çaba ile üretilebilmesini ve bu çabayı çok bulmamayı yine de sağlıyor. 19. yüzyıl sonunda, doruğa ulaşan mekanik saate ait buluşlar ve saate yapılan fonksiyonel ilâveler, 21. yüzyıla girdiğimiz şu vakitte hâlâ çok da değişmiş değil. Ancak kol saatlerinde kullanılan madenlerde uygulanan büyük işleyişler, farklı kullanımlar ve alışımlar, konstrüksiyondan ayrı bir endüstri halini almıştır.

Saat, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında daha çok eve ait bir obje idi. "Evin saati" olmak gibi bir kadro vardı. Emekliye ayrılmak kolay değildi; hazerât-il

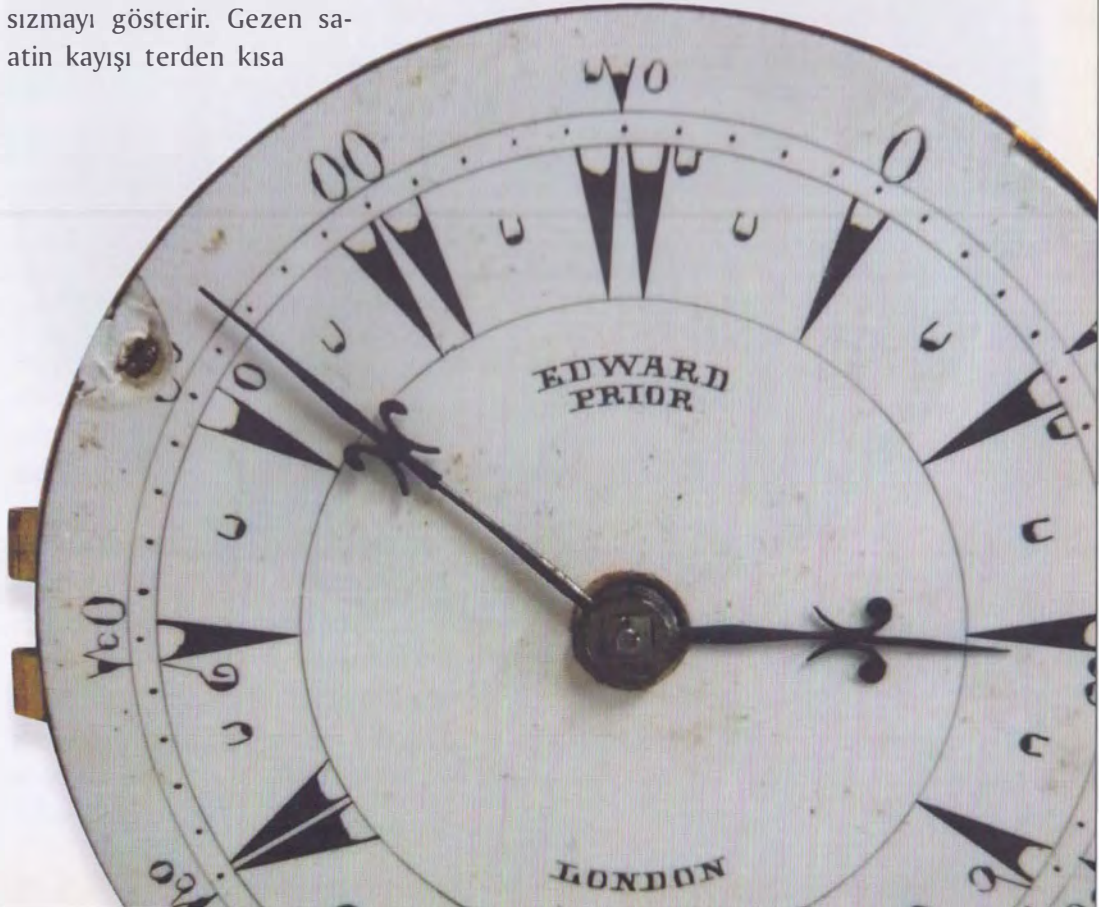

mevtteki, kulağına ikinci ezanının “Hayye-ale-l-felâh” bölümü okunan bir saat bile son nefesinde hâlâ hırıldayarak, tıkrdayarak da olsa çalışmak, çalmak zorunda idi. O devrin saatleri hep vereceklerini verip dünyadan borçsuz ayrılmanın hafifliği ile kabuklaşırdı. Bugün ne zaman ev tipi, eski ve çok yorgun bir saat elime alsam mekanizmadaki pirinç ve demir aksamın hilâfına saat elimde bir kuş hafifliğinde havalanır. Vereceğini vermiş olmanın ne olduğunu öğretir. Evin saadethane olduğu devirde, evde olmak da bir saadet idi şüphesiz. Ne vakit ev saadethâne değil zindan olarak görülmeye başlandı, saat de kol saati oldu. Ev saati, sokak saati olup arayıcı fişegi gibi zıldır zıldır gezmeye, herkesin, her şeyin vaktine kendini uydurmaya, bu uğurda kan ter içinde koşmaya, geç kaldın, diye azar ıstırmeye başladı.

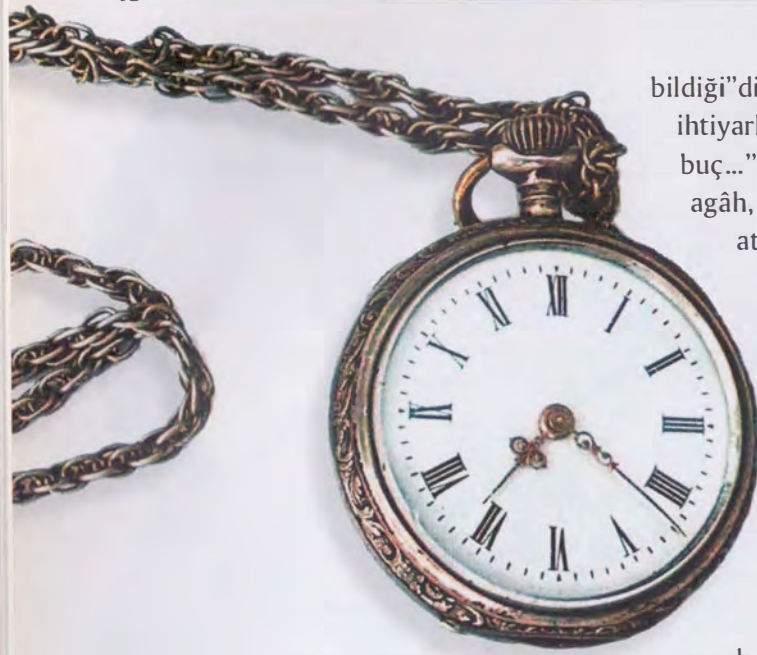
Kol saati, sahibine göre değil, yetişeceği şeylerin vaktine göre işler. O artık vakti değil randevusunu, yiyip içmeyi, birinden diğerine ekini belli etmeden sızmayı gösterir. Gezen saatin kayışı terden kısa

zamanda kağışar, metali kaplamasını eritir, koşuşurken sağa sola çarparken kadrân camı çizilir, bilek şeklini almış deri kayışı, akşamdan akşama, komodinın üzerinde, sefahat süfliliğinde, kurşun yemiş gibi devrilip mayalanarak yatar. Kadrân camından kadrâna sızan ter, kısa zamanda kadrânda benekli, fazla güneşlenmekten yüzü gözü leke içinde kalmış görüntüsü veren orta yaşlı kadına denk gelir; renk olarak da tazelik ve tarâvetini hemen terk eder. Yağlı kara, isli çamur, Pakistan sıtmasına tutulmuş rengiyle, gören bahtsızın dahi benzini soldurur. Ekşi ve kekrek kokusu ile tâmircinin korkulu rüyasıdır. Tâmirci, böyle terden ağırlaşmış, kapak, tij ve kayış araları simsiyah bir saati maişet ve meslek belâsına, eline aldığında 20 senelik günahının kefâretini öder. Burnundaki koku ile o gece yiyeceğe dokunamadan aç yatar, ama ödenmiş kefâret sayesinde tok kalkar. Buna karşın sokak saati, ev saatini, komodinde duran iki şamdanı ya da vazosu ile bir sükûnu yaşayan bu haftalık kurma saati, durgun ve dünyadan habersiz bulur; her cahil gibi mottosu “çok gezenin

bildiği"dir. Evde oturanın gün görmüş ihtiyarlardan duyduğu "Gezen pabuç..." deyimine bigânedir. Sokağa agâh, kendine bigânedir. Kol saati, duvar saatini taşıkardiye tutulmuş, titrek ve azıcık kıpırdasa kaybettiği şakuli ile nevrotik bulur. Bu kelimeyi de okuyarak değil sokakta gezerken öğrenmiştir. O yüzden öğrenilen sadece kelimedir, bunun nasıl bir hâl olduğu, tesellisi, çaresi vs. değil. Kol saati, sabit duran saatlere gidip bakmayı, zahmetli ve hak etmedikleri bir

lüks sayar. Hâlbuki "emre âmâde kol saati hizmet istemez, hizmet görür" demektedir. "Hizmet için kıpırdamamak, hizmet midir?" diye düşünmez. Ev saati evde oturma oturma un çuvalına eş olmuş, oturduğu yerin ahkâmından gayriya kulak kabartamaz olmuş olmakla küçümsenir. Bunlar elbet bir anın bir günün işleri değildir. Dünyanın her işi gibi meslek ve ahlâk erbâbı el ele tutuşarak ne imâl etmek istiyorlarsa o uğurda her şeyi yaparak bir şeyi on senede, yirmi senede çala çala bir havayı tutturan hâle gelirler. Ev saati, bir günde bir yılda küçümsenmedi. Evin, kim bilir kimin evinin bir gelecek günlerin müjdecisi, ilk silâhı, ev saatine müstehzi bakış olarak fırlattı. Bundan az da olsa yaralanan ama daha önemlisi önemsenmeme tedirginliğine düşen ev saati, ister istemez bâzen teklemeye başladı. O tekledikçe tâmire gitmesi ve masrafı, durmadan üzerinde uğraşan bir ele ihtiyaç duyması hassasiyete değil maraza çıkarmasına yoruldu. Aynı şekilde, elbet zaman içinde koluna sokak saatini takıp gezenler, evdekini kurmayı unutanlar, kurulmaya ihtiyaç duymayı bir yük olarak algılamaya başladılar. Tuhaftır ki insanın hayatı boşaldıkça her şeyi bir yük duyma hâli ve duygusu

da artar. Tersî olması gerekirken, boşalan hayatlardan içeriği ihmal ettikleri ile doldurmaları beklenirken o, dışarıdan en lüzûmsuzu ithal eder. Saati daha kurmaya dâhi üşenen spora gider, bir otuz altı böreği yapıp enikonu yorulup rahat rahat uyuyamayan uyku ilâcı alır, anasının sözünü bir kere dinlemeyen psikologdan akıl alır, akıl en değerli şey olduğundan olsa elbet verilmeyeceğinden ala ala bir avuç ilâç alır, yine de memnun kalır, toz kondurmaz, toz evdedir, evdekilerdedir. Dışardan gelen, getirilen, üste başa yapıpışanda hikmet, evde kakavanlık vardır. Bu önerme tuhafılığı ve mukayese edilemeyecek bir taraf toplama becerisi ile sokakları süpüre süpüre evde de temiz pak bir şey bırakmaz.

Şimdi, şimdi dediğimiz 1950'lerden itibaren tedricen yükselen sokak saati ivmesi, ev saatini soldurdu. Ev saati, ne pişirse sandviçe övgüyü sabırla dinleyen ev kadınının kaderdaşı oldu, gezip gelinin, girip çıkanın lütfedip anlattıklarını elbet hayranlıkla dinlemesi gereken oldu. Evde durana gelecek iç boğuntularının ardından içe doğuşlar, tuhaf genişlemeler, Könnigsberg'den dışarı çıkmamış Kant'ın genişliği, 300 euroya Budapeşte, Viyana, Prag gezinin yanında esamisi okunmayan olarak kaldı. Saf akıl, pratik akıl eleştirileri gezginlere göre gezenin daha iyi bileceği ama oturanın da oyalanabileceğinin göstergesi idi. Evde yapılanlar "can sıkılmasın diye" yapılanlardı, "can nerede diye" aramak için yine sokağa çıkıldı.

Hâlâ aranıyor.

Kol saatleri,
Özel Koleksiyon.

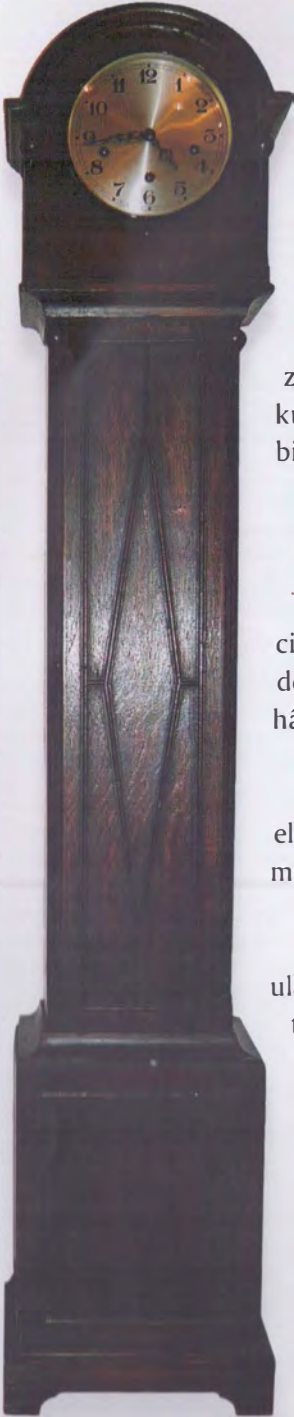
Eve Saat Almak

Bu iş evden bir kişinin hulyâsıdır. Bir kişinin hissettiği bir eksiklik ya da daha sıkçası, kendine çorap almaktan farklı olmayan şahsi bir arzuyu “eve” diyerek anonimleştirmek, böylece alımı meşrulaştırıp kolaylaştırmamanın girizgâhıdır. Evin, masanın, duvarın, taşlığın, şu uzun koridorun, şu bahünün bu yokluktan nicedir inlediği, nihâyet bir hâlden anlara rast gelmenin sevinciyle temellerden hissedilen bir gizliden titremeyle sallandığı düşünülür. Gerçek bir ev, ne zaman kendine sunulan yeni şık bir armağanla süslense, zaten hep şöyle bir titrer. Bu, kaskatı durmayı sağlam temel zanneden evlerin anlayacağı bir şey değildir. Onlar kendi titremezliklerini muhkemliğe, öbür titreyen evin ise zayıflığına atfetseler de, her iyi şey gibi bunun da ifşa edilmeden ıkrarı diyetini oluşturur. Hem sahip olup hem de bağrınmak olmayacağından sessiz bir kabul, elbet her şeyin yanına daha yaraşandır.

Eve saat alma düşüncesi, başka bir evin kendini, saati ile daha tam ve kâmil hissettiğini görmekten mi gelir; bir saatin satılmaktan bıkip bir eve girme arzusunu sezmekten mi gelir; kişinin bazı duyularla kendini olması hoş olacak şeylerle donanmış bulamamasının fevranıyla, o vakte dek bilmediklerinin peşine düşmesinden mi gelir; eski bir âşinâyâ başkasında tesadüf etmekten mi gelir, nereden gelirse gelir bir dert gibi yerleşir. Dert gelince de kolay gitmez. Onu ancak başka bir dert kovalar. Saat alma derdinden kurtaracak tek dert, borcunun nasıl ödeneceği ya da göz konulan bir saate nasıl erişileceği olabilir mesela. Ne mutlu dert sahibine, artık günler günleri kovalar, ardına takılacak bir şey vardır.

İsviçre masa saati,
Özel Koleksiyon.

Eve saat alma arzusu nereden geldiyse çare de, gelenin etrafında aranır. Her aranan gibi önce bunun hâlinin kolay bir mesele olduğu zehabı vardır. Şöyle bir hafiflik, uçuculuk, sergüzeşt hâli, hatta ince bir mutluluk, işin bu dönemine rastlar. Bu vakte dek eksikliği hissedilmemiş bir nâzenine şimdi kavuşulacak ve hayatın açısı az da olsa şöyle bir kıpırdanacaktır. Önce, hem de oracıkta bir deva bulunuvareceğine ihtimal verilmeyen bir yere girilir. Etrafa göz gezdirip pek arzu edilene, hayâldekine benzemeyen bir saate yaklaşılr. Akıldakine benzemez, ibretin kudretine yine de cinsi ile alâka gösterildiği için kenardan bir soru sorulur:

— Bu nesi?

“Bu diye işaret edilecek kırattaki için cevap mahallî birden ciddileşir, “Bu” diyeni tartarak, ders verdiğini belli etmeden, -hep bildiklerimizden konuşuyoruz işte- yi ifade eden hâl ile.

— Efendim, Fransız seyahat saatidir, kendileri. O kutusu el yapımı, ahşap üstüne deri kaplama, haftalık kurma, eşapmanlı, mine kadranlı, 19. yüzyıl sonu, diye ekleştirir.

Bir tedirginlik gelir. Bu tedirginliğin yapışp kalacak, asla ulaşılmayacak şeylerin bedene ve ruha illetini sıvayan bir ilk temas olduğundan habersiz, hafif bir umut ile “neyse ki beğendiğim bir şey değil, adam alengirli şeyler atıp tutuyor” derken;

— Kaça, efendiciğim, bana göre değil ama bir fikrimiz olsun.

— Efendim bu tip Fransız seyahat saatlerini kutulu olarak böyle bulamazsınız, hep o gördükleriniz yeni yapımıdır, Okmeydanı’ndaki Rasim Usta’nın yapımı hem de. Ama alan, aldığından habersiz olursa tutturabildiğine...

— Neyse efendim ederi ne, sizin gözünüzde ne eder?

— Ben aslında paha biçemem, yeter ki anlayana düşsün, malûm yerine düşen gül düşmeyen kül derler...

— Kaça peki efendi, kaç?

— Size... olur.

— Başkasına kaç olur peki, ben sizin nenizim?

Bir yeni dert, kendi, yeni ağrısı ve kırıklığı ile yavaştan gelip vücuda yerleşir. Ama elde edilmek istenenin, arzu arttıkça her yeni ve müstesna özelliği ile bir revnaklı büklüm alıp uzaklaşması, arzuyu, karın, el ve ağızdan kalbe yerleştirir. Çare kolay görünür; aramak. Başlanır. Önce, bazı eski hayâllerden kalan silüetler gözden geçirilir. Şöyle ayaklı, uzun ahşap kasalı, kocaman sesli saatler vardı. Bazılarının ayak ve gövde kısmında çiçek resimleri, bazılarının taç kısmında oymalar vardı. İşte

Yanda Yarım boy ayaklı
çeyrek çalarlı saat,
Özel Koleksiyon.
Altta Fransız konsol
saati, Özel Koleksiyon.

öyle, mütevazı, sevimli, eve bir tat, görmüş geçirmişlik katacak hoş bir şey diye akıldan geçer. Sanki boğazdan geçiyormuş gibi bir ılık ve vanilya kokusu bırakır. Hemen seğirtilir. Yine bir dükkân, eskici. Hayır sahibine göre antikacı. Estağfurullah efendim, eskiden hani eskici denirdi de fena mıydı? Hayır, efendim, o sizin semtinizin ıvır

İsviçre uyandırıcı
masa saati,
Özel Koleksiyon.

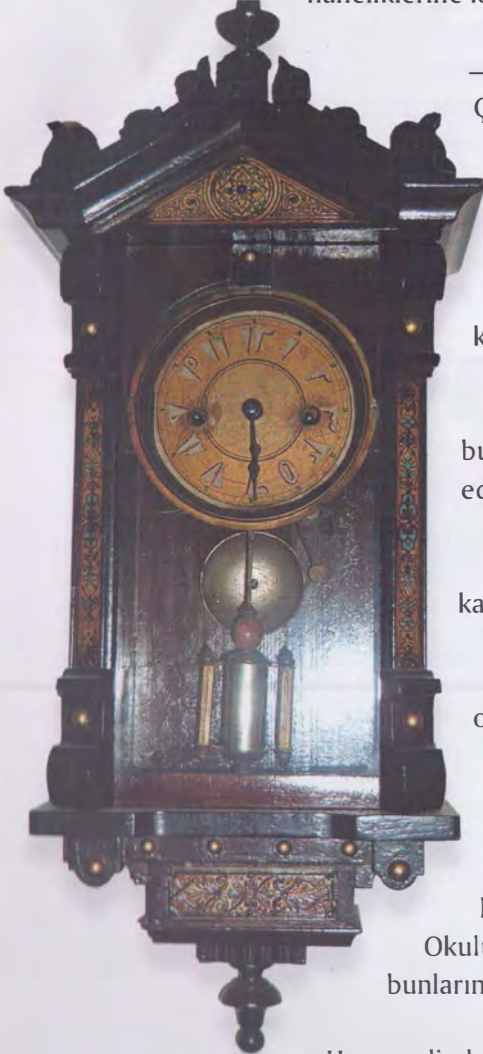
zıvırını toplayan ile böyle art deco, art nouveau hatta bauhaus bileni, filtre kahve içeni, 300 euroya Budapeşte, Viyana, Prag gezeni bir kefeye mi koyuyorsunuz? Estağfurullah, min gayri haddin, biz sadece saat bakıyoruz, şöyle akılda kaldığı gibi sevimli biraz kaba saba ama kaba elleriyle saç okşayan dedelerden. Hatta bazı teller, elin tırtıklarına takılıp hafiften çeksin de gülüşülsün, bu da iyidir. Vallahi perişan olduk, neydi başımıza gelen. Antikacı hanıma şöyle bir üstten tarif edilir. Coşmasın diye sade, havasız bir şey olduğu tekrar tekrar söylenir. Ama işte ne yapılsa, bunca tedbire rağmen antikacı hanım hemen gözünü belertti. Vallahi geliyor. Boynundaki gümüş takısını, kuş kursağı gibi titreten bir heyecanla had bildirmeye geliyor. Masadaki dekorasyon dergisi, İngilizce

İsviçre uyandırıcılı
masa saati,
Özel Koleksiyon.

Alman duvar saati,
Özel Koleksiyon.

“What is pop art?” makalesi, antikacı hanımın masasının karşısında oturan yüzü gülmez arkadaşı zaten yüksek tavan falan bir şeyler diyip duruyordu. Anlaşıyor ki techizatlanıyorlar. Her resmi, her yazıyı, gelenin her arzusunu kendi cep-haneliklerine katıyorlar.

— Efendim, ayaklı comtois arıyorsunuz. Çiçekli dediğiniz, Edirnekâridir. Efendim yapan mı kaldı, ah nedir onlar nedir? Kiliselerde, azınlık okullarında çıkar, Levantenler kıymet bilir.

— Efendim, kilisede değil dedemin komşusu Refik amcalarda vardı.

— Efendim, Refik amcanızda ne gezer, bunlar alafranga şeylerdir, Refik mefik rica ederim.

— Efendim, vardı, çın çın çınlar evi ayağa kaldırırdı, sokaktan duyardık.

— Efendim, bunları kiliselerden, azınlık okullarından çok çalmışlar duyuyoruz.

— Dedem Üsküdar Ayazma'da...

— Rica ederim, Üsküdar işi değil bunlar, Glavani Apartmanı, Fransız Papillion Okulu, Harbiye Vatikan Büyükelçiliği falandır bunların semtleri, Üsküdar saati işte budur.

Hanım elinde uyandırıcılı bir masa saati gösterir. Gösterdiğinin gözüne kül serpilmiş gibi olduğunu görünce;

— Ama bunlar da yetmişlerin, ilerde çok kıymetli olacak, bakın pop art ne oldu, Dupoint tasarımları ne oldu?

— Peki, bu comtois dediğiniz saatlerden sizde bulunur mu?

— Var, var bir tane arkada depoda.

Depo denilen yer, ad takılmak ile adlanamayan diğer harâbathaneler gibi bir baykuş barınağıdır. Tabii hâlde sıkılmak, alttan almak iktiza ederken antikacı dağınıklığı, pasaklılığı da kâra çevirerek;

— Bunlar için ne fedakârlıkta bulunup nerelerden bulup nerelere kavuşturuyoruz, bilen mi var?

Baykuşhane, dipte, tozdan kesmiş halıların, kafası, tablası olmayan salon radyolarından sökülmüş pikapların, isi üzerinde kırık lamba camlarının, paslı fenerlerin, kırık seramiklerin, kim bilir nereden kimin evinden sökülmüş süsü ile acıklı bir tezat oluşturan ahşap kapıların, kırık çeşme yalaklarının, eski bir derginin kapağından hâlâ ama hâlâ son sürat gülen bir kadının, misketten ipliğe, eski bir postacı çantasından, kadın bozuk para çantasına, vesikalık fotoğraftan resim defterine, mânâsız bir plaktan avize parçalarına kadar göze çarpan her şeyin, bu perişanlıktan kendisinin aldığı payı gösterdiği, insan eline ve merhametine muhtaçlığın neticesi, çoluk çocuğun, eş dost ve akrabasının insanı resmi, defteri ve geceliği ile taşıdığı ve biraz da “burada dur” dediği yer olarak kıyameti, ahireti, berzahı hatta esfel-i sâfilî özleten iyi ki var dedirten bir yerdir. Buradan alınacak bir eşya geçmişini unutabilecek, yeni yerine adapte olabilecek midir? Yeni barınağı için kendi diliyle tesbih edecek midir, yoksa rehabilite edilemeyen bir sokak çocuğu gibi üzerinden çıkmayan kokusu ve kötülük görenin kötü oluşu ile artık her yerde dik, inâtçı, kuru, sebatsız ve nâdan duracak mıdır?

— Şu ayaklı saat, ne zamanın?

— O, yüzyıl başı, en güzel dönem, Fransız, saat başı ve

Fransız comtois saat,
Özel Koleksiyon.

buçuklarda çalar, haftalık repeticionlu, bir usta el atarsa görmemiş döner.

— Ne eder? Usta var mı, usta ne ister?

— Efendim, hep ederlerden bahsiniz var, duygulardan, uyanışlardan söz etsek, ederi de bunlar belirlese olmaz mı?

— Olmaz. Onlardan bahsedenlerde o parayı kazanana kadar esâmî kalmamış olur. Taklit ezber sözlerdir. Gerçekten bahsedebilenler de çıkarıp bir eder takdim edemez, sözüyle kalır. Yani dünyada iki iyilik bir araya gelmez.

— Niye gelmesin efendim, ne müşterilerimiz var.

— Onlar bir müşteriniz olmasın da, göreyim.

— Olur mu, biz onlara dostumuz, misafirimiz deriz.

— Sonra peki işler, sözler bitince dostluk hangi banka aracılığı ile taçlanıyor.

— Efendim biz bunları konuşmayız.

— Konuşmamak yok ediyor mu?

— Gizliyor. Aleniliğin âmiyaneliğinden koruyor. Siz alın götürün, tâmir ettirin, alışın biz sonra hesaplaşırız.

— O saatten sonra daha hesap mı olur, boynum kıldan ince bir hâle gelir.

— Biz ona sevgi deriz. İşte fedakârlık bu durumda yapılır.

Başlangıçta, bakılan girilen çıkılan yerlerde pek beğenilmeyen, saatlere biçilen uzak ve imkânsız bedel, sanki kötü-nün bedeli imiş de güzel ve gizli bir zamanın fark edilmeyen,

herkese açık olmayan, hoşluğunu taşıyan saatlere kolay kavuşulacakmış gibi gelir. Bunlar, bu her beğeniye açık olup yorulmadan, kolaylıkla sunuluverilenler, aleniliklerinin, herkesin beğenisine hitap etmenin talep fazlalığı ile böyle şişmiş ederde olmalıydılar. Mahzun ve sade ama elbet çok incelikli bir saat kime hitap edecekti ki, ne etsin? Bu düşünce, kalbte kanat sesleri meydana getirir. Onun, iynin yalnızlığından, serin, havadar yerlerde tek başına durur oluşundan faydalanılacaktı. Ayıp gibi görünse de değildi. İyi de iyiliğin diyetini böyle ödtüyordu. Denmez miydi hep; “herkes iyiden anlasa kötüler ne olacak?” diye. Bu soru, zaman içinde “herkes kötünden anlar, kötüyü iyi sayar oldu, zavallı iyiye ne olacak?” hâlini aldıysa da “iyi, iyiliği ile kalacak”tan başka cevap bulamaz oldu. Ama bu iş de dünyanın her işi gibi alabildiğine ters. Ya da insanın, hesapları kendi hesabına denk getirme gayreti ters de, her şey ters geliyor. Hâlbuki bu iki ters belki düze çıkarıyor. Kim bilir? Muhatabını bulan ne var ki? Gerçekte muhatabı olmayan, bir şeye denk geliyor ve onu muhatap sayıyor. Sayan da, sayılan da, tokuşan da mevcut değil. Bu saadet zincirine dâhil olamayan ya da horozun yılda bir denk getirdiği, bir dengi denginelik hayâl olunca, gerçek istiarenin arkasına saklanıyor. Köşkle-ri, bankalar, hastaneler, lokantalar alıyor. Bahçelere çift araç park edebilir

diye değer biçiliyor. Yığma taşın değerini deprem belirliyor. Bir de önünde şarkı söyleyen şu oğlan. Köşk, sarnıç, kuyu kime hitap ediyor, sarnıcın suyuna bakıp kim duakâr bir söz fısıldıyor? Taşları kaldırıp altlarındaki ıslak kahverengi lekeye bakıp fenalaşan kim var? Yosun bağlamış duvarlar ve ayrık otlarına da acıyan var mı? Suyun rengi gerçekten yok mu? Bu edebiyat-ı cedide hortlağı hâller makbul mü, bana mı öyle geliyor? Ama görünen tek şey, en azından o kuyunun başına ve sarnıcın hafif pas kokulu suyuna daha yakıştığı. Ama öyle mi? Köşkte, gâvur dağı salatası ve tırnak pide, sarnıç başında bankacı kızlarla kikirdeyerek İzmir köfte. Sarnıçlı banka, kuyulu diş hastanesi, cihannümâlı lokanta oluyor. Olunan bir şey var mı acaba? Bir şeyin elbisesini çalıp giymek, o olmak mıdır? Çalmasa bile zarûretinden istifade edip kendi sırtına geçirivermek ile ne olunur? Köşk de kendinden en uzağa düşen bir talihsiz. Bu tatsız misafirlerini kovmak için, kendinden bezdirmek için boyalarını ne kadar attırsa, ne kadar masraf çıkarıp gıcırdayıp ulusa az, aşağı yukarı inip çıkanın eklem sıvılarını tüketse az, ne yapsa az. Ha gayret!

Asıl ısırap gerçekten tam murat edildiği gibi bir şey ile karşılaşılınca ortaya çıkar. O vakte kadar Fransız comtoisları, Kara Orman ahşap saatleri, Fransız pirinç konsol saatleri, seyahat saatleri, porselen Avusturya saatleri, sıradan Alman duvar saatleri ile tahammül edilebilir bir dert içinde imrar-ı ömr edilirken iri bir zemberek ile üç dişli bir mekanizmaya tutunmuş bir maşanın gayri insiyakiye benzer salınımı, pirinç iskelet kasanın üstündeki kazınmış yazıların birden içe güneş gibi doğuşu ile el ayak buz keser. Sadeliği ve iptidâî görünümü, oltanın ucundaki iri bir balık kadar eli kolu titretir, çeker. Küçük tozlu ahşap tablasına, alttan dört somunla tutunmuş hâli, kalbi diken gibi yırtar. İstenir ki bu tutuş, bundan sonra bana olsun. Somunların yerleştiği ahşap delikler birer göz gibi baktığında, bu bakış hemen üstüne alınacak bir bakış olup içte saklanır. Pirinç kasanın hafifçe kararmış gövdesi, ayakların kavisi, kadranın rakamları ve akrep yelkovanın solgun menevişi,... her şeyi ama her şeyi, ne arandığı bilinmeden, aranan her şeyin her şeyi, bu, şimdiye

dek görülmemiş, yeni, mütevazı ama derinliği dibe çekici varlıkta saklıdır. Ne kadar da gözlerden saklanmış, kendini muhafaza etmiştir. Şunu alayım da daha den'i dünya malıyla irtibatımı keseyim denir. Yine de tedirgin sorulur;

— Şu ufak saat nedir, bozuk mu, yarım mı nedir?

Antikacı, eskici, her kimse cevap vermez.

— Şunu sordum, kararmış mı ne, ne olmuş buna böyle?

Antikacı, eskici, sözü edilen saati alır, şöyle yüksekçe bir yere koyar. Bir şey söyleyip söylememe mücadelesini müşteri lehine zorla veriyor gibi,

— O Türk saati, Osmanlı yani, Mehmed Şükrü yapımı, tektir o, satılık değil.

Buz kesen ele yakışır buz gibi bir ses ile;

— Neden satılık değil, ne istiyorsunuz?

— Bir şey istemiyorum.

Saate Bakmak

Bir  m r boyunca, milyonlarca kez tekrarlanmış bu hareket, bu bakış, acaba zamana, vakte ait bir ipucu verebilmiş midir, yoksa saate bakmak bir şey görüp gördüğüne ve bu rakama bir anlam veremeyip kaldığı yerden devam etmek, bizzat sonsuzluk alâmeti midir? Bir  ocuğun, zamanın ge meyeşine duyduğu iç sıkıntısı, uzun zaman oyalanıp, oynayıp kim bilir kaç oldu zannı ile başını kaldırıp sadece beş dakika geçmiş olduğunu görmesiyle duyduğu şaşkınlık ve inanç kaybı, bir ihtiyarlığın, öğle sonrasında, ufak bir ‘kestirme’ ile  ğlenin, kolayca akşamla buluşması ama bitmeyen sıkıntılı bir geceyi ölçen saat, çocuklukla ihtiyarlığı, ortak sıkıntıda buluşturan bu saate bakış, aslında kimin bakışıdır? Kadının yetişme tel şına in d koşan saat, yetişemeyen işin sarakaya aldığı (alaya aldığı) fırlayıp giden saat, uyuşukluğun saati, hava  saat, berhava edilen saat, erken, sabahın uzun ayırt ettirici saati, gecenin oyalayıp hoş geçirten saati, ağırının geçmeyen saati, genç kızın akıllanma, delikanlının uslanma saati, pes etme saati, anlama saati, inanılan s z n sık tekrarlanan, âdetâ bir tekerleme olduğunun farkına varılan acı saat, zamana ait değil gibi içinden geçilen dünya dış saatler, tek kalmayı isteyip, isteyip en olmaz zamanda tek kalınan ve zamanın bir çığ gibi başa düştüğü, altından kalkılamayan ağır saatler, silindir saatler, uçurtma saatler, balon saatler... Bütün bu saatlere ayrı anlayış, ayrı seziş,  ni farkına varışla bakan, baktığını çarçabuk unutan insan yüzleri, tuhaf bakışlarla saate mi, dünyada olma ve bunun şaşkınlığını duymaya mı bakmaktadır? Bunca tuhaf ve hep saate bakayım derken kendini, içinde bulunulan hâli,

Cep saati,
Özel Koleksiyon.

ıstırabın, kişinin içinde aldığı uzunlamasına yolu ve derinliği gösteren bu bakıştan anlaşılanlar pek de hoşla gitmediğinden, -üstelik hoşla gitmeyenine yerine de bir hoşla giden konulamadığından- zamandan, akıştan geçişlerden bahsetmek de hep bir kaybı, anlamayışı gecikmeyi çağrıştırdığı için zaman, düşman, aleyhte bir pusu gibi görülüp, Borges'in aynaları gibi bin bir çağrışım ve gizle örülü, iç içe geçmiş labirentleri örür. Sınırlı zaman, zamana ve olma hâline hep bir burukluk katarken şüphesiz ki zaman ve yaşam sınırsız olsa, en büyük ıstırabımız, bu sefer bu olurdu. Bu sınırsızlıktan nasıl kurtulunacağı olurdu. Hepimizi bazen rahatlatan yegâne şey, hayatın sonluluğu ve nihâyetindeki ölümün varlığıdır. Ya ölüm olmasaydı? Bu sonsuz hapiste saate bile bakılamasaydı? Geçse de gidecek yeri olmayan, dönüp sıraya giren dakikaların arasında, hep yaşamak zorunda olunup da yaşamaya bir çare bulunamasaydı? Ölüme çare yok ama zaten ölüm bir çaredir. Önemli olan yaşamaya çare bulmaktır.

Zaman hep, ne olsa bir yerinden yakalandığında başka yerde olandır ve bu katmanların birbiri ile ilişkisi yaşamın içinde iken yakınlığı ölçüsünde anlaşılmazdır. Bir tutuş, öbürlerini de getirir ama tuttuğunuz zaman diliminin kaybına sebep olur. Saate bakan kendine bakarken, yakın geçmişin aksini ve anı görür. Ancak yakın geçmiş, anı derhal hapsederek geçmişe konu eder. Onu tutma ve anlama telâşsı, sığılı, sığıktan kurtulma telâşsı, uzak geçmiş getirir. Saate uzak geçmişten bakış, melâl ve hayâli el ele verdirip uyku ile uyanıklık arasının hamağını getirir. Bu sallantılı hâl şimdiyi siler, geleceği sislendirir. Saate, gelecek olarak bakmak fazladan enerjinin belâsını hemen sırta yük olarak verir, onunla yürüyüş en zor dönüşü getirir. Geleceğin getireceğine henüz gelmemiş dertler olarak bakmak, saate bakışı kaçamak ve üstünlüklerle sindirir. Saate dik ve inâdla bakmak, zamandan ve taşıdığından daha büyük bir dert olmanın şişkinliğini, bir göğüs inip kalkması süresince verse de dakikaların netliği, insanda olmayan en büyük nakîsa olduğundan sâbite duyulan hınç ve keder, şişkinliği içe ve karın boşluğuna çevirip dağ gibi adamlarda dış gebelik görüntüsü verir. Yaşlı

saate eski bakışlarını da toplayarak ve tüm yanlış bakış ve ölçüşleri ile birlikte bakarak şu anın saatini değil, kırk yıl öncenin bir öğleden sonrasını görür ve artık çok geç bir vakti henüz erken bulur. Genç, yarı deli, bir sabah saatini gecikme telâşıyla görür ve hayatın akşam yemeğini, kahvaltı vakti vakitsizliğinde alelacele mideye indirir. Sindirmesi bir ömür sürer, nice takviye ile ancak yaşatır. Artık saate her bakış, bu erken kalkışın ve fırlayışın sonrasında yapacağın kalmamasıyla, erken yol almanın ve erken varmanın, diğerlerini ve her şeyi beklemek olduğunu anlatır. Saate erken bakmak da, geç bakmak da, bakmamak da bakmayı durmaksızın tekrarlamak da kurtuluş değildir; yanlış çeşidini değiştirir. Zamanın bir

yerinden yakalanınca, başka bir yerde olması gibi bakış da, bakıldığı noktanın ve mekânın sonsuzundan bir payı hemen uzatıvererek oyalanmanın ve içinden çıkıvermenin güçlüğü ile bir kişiyi daha bu yumağa dâhil eder. Saate tekrar bakıldığında, geçmiş ve gelecek tüm zamanlar ve tüm bakanlar, aslında uç uca görülmese de sezilir. Bu bir teselli değilse de tesellinin gölgesidir. Hayatta ne olsa asıl değil gölge ve silüet olduğundan bakış da, bakılan da, bunun aslının bu olmadığını bilir. Ama olmadığını bilmek, olanın bilgisini beraberinde taşımaz.

Saate bakmak da aslında kırlara bakmak kadar sabit bir bakıştır. Bir anlamda ve dünyanın dönüşü ile de hafifçe yürüyene bakış yerini alır. Uzun ve kesintisiz bakışta, hareketsiz

görülen ağaçların, dağların dahi inceden bir yola tutunmuş ve sıra hâlinde gittikleri görülür. Yolculuğun nereye olduğu merakı mucip olursa saate ve dakikalara bakıldığında, hissedildiği üzere tüm yolculuk, geçen dakikaların gittiği yere gider. Bu dairevî ve sürekli yolculuk, aslında bir nevi hareketsizlik, hatta büsbütün kıpırtısızlıktır da. Uzun bir bakış, hem hareketi hem kıpırtısızlığı algılar. Hareket, aslında dakikaların ve saatlerin günlük aritmetikte standardize edilmelerinin aksine ilk çağ güneş saatlerinde pek isâbetle gösterildiği gibi sabit değil, günün her saati, her dakikası aslında farklı uzunluktadır. Hareket demek olan ya da hareketsizlik demek olan zaman, bakışta ve duyuşta ya hareket ya kıpırtısızlık kazanır. Yine, uzun bakışta, Heidegger'in ağaç örneğindeki gibi ağacın yürüyüşünün yanında, uzaklaşması da, bakanın da yürümesi ve uzaklaşması ile beraber kıpırtısız bir hareket sağlar. Saate bakış, tüm bakışların ardından bir âmanın sese, kıpırtıya, başını çevirişinden farksız bir harekettir. Kimi âmâlar tuhaf ve açıklamaları güç bir beceri ile yol alıp çoğu işlerini kotarabiliyorlarsa -ama bunun sırrı fazla söze katlanamıyorsa- âmâ olmayan bir göz de baktığında, sese ve kıpırtıya doğru göz kulak kesilir, bakar bakar ve yeni bir şey olmayışı ile döner. Bu bakıştan saklanan kıpırtısızlık, bu sabit kütleyi birikenlerin yanına sessizce bırakır. O an bir şey duyulursa duyulur, bakılsa da görülmez.

Saat Kulelerinin Varlığı ve Yokluğu Üzerine

Uzun sürmüş bir imparatorluğun ardından nelerin kaldığına bakıldığında, nelere kıymet terazisinde ağırlık verildiği, nelerle yaşanıp, nasıl bir hayat geçirildiği ve başka pek çok şey, görececek gözün önüne seriliyor. İstanbul'da geçen 400

senede, başta ve öncelikli olarak Topkapı

Sarayı, geç dönemde Aynalıkavak Kasrı ve son olarak Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarında bulunan, bugün, müze envanterlerine kayıtlı eserler dönemin yaşantısı, zevkleri ve muhafaza edilebilmiş olmalarıyla, ilgililerin değerlendirmelerine hazırlar. Buradan baktığımızda, mekanik saatin, II. Mehmed döneminden beri hep ilgilenilen, iyi örneklerine sahip olunmaya çalışılan bir obje olduğunu görüyoruz. Topkapı Sarayı'na giren ilk mekanik saat, Avrupa ile hemen benzer bir zamana rastlar. Saray'ın saat koleksiyonu da, özellikle, Ortaçağ ve Rönesans dönemi otomat saatleri ile ilgili büyük kayıplara rağmen, bugün için hâlâ dünyanın sayılı mekanik saat koleksiyonlarından. Oysa mekanik saat, Avrupa'da ilk olarak dev cephe, katedral ve meydan saatleri hâlinde ortaya çıktı. Başlangıcı sayılabilecek 1300'lü yılların hemen başında, kadransız, akrep-yelkovansız, sadece çalarlı, hantal yapılı, kaba tesviyeli dişlileri ve yine hassasiyetten çok uzak maşası ile büyük farklarla, kendince, bir zaman çalan yapıda idi. Ancak, saatin bizzat işler ve çalar sistemi, kendine elvermez iken bu çok iri cesâmetteki saatler, ilâve kadransız ve irtibat dişlileri ile burçları, güneşin, ayın, yıldızların, diğer gezegenlerin pozisyonunu, yörüngelerin hâlini de aksettirmeye çalışıyorlardı. Hatta bazılarının üst

Dolmabahçe
Saat Kulesi.

bölümünde usturlâbı, bazılarının da otomasyonları olup figürlerin, saat başlarında hareket etmeleri ile şüphesiz ki dönemleri için çok şaşırtıcı, eğlendirici idiler. Halkın, saatin sesini dinleyip, hareketli figürlere bakakaldığı, daha eğitimlilerin ise özellikle, bu astronomiye paha biçilemeyen yüz yıllarda, kadradaki burçlar kuşağını, günlük hayatla ilgili o gün yapılması elverişli ya da sakıncalı olan işleri (o günün,

İzmit Saat Kulesi.

o saatinin seyahat etmeye elverişli olup olmaması, o saatin cerrahî bir müdahaleye uygun ve uğurlu olup olmaması, hangi saatte kan aldırılabilceği, saat kaçta dikiş dikilebileceği, o dikişin kişiye şans getirip getirmeyeceği, neyin ekilip dikileceği...) gibi bilgileri kadrarlarda izlediklerini biliyoruz (Muhyiddin-i Arabî, saatlerin hazinesi). Görünüş olarak her şeyin ilk, evrilmemiş hâli gibi şeklini, amacını bulmamış görünmüşse ve bu tip Ortaçağ saatlerinin günümüze pek azı kalmışsa da, yapmaya, ulaşmaya çalıştıkları hâl, bu, her türlü olmamışlığa geleceğin harikulâdeliğini taşıyordu. 1400'lerin başından itibaren ağırlıkla çalışan sistemin, çalışma prensipleri ve mekanik konstrüksiyonun oturmaya başlamasıyla, saatleri demirci, dökümcü, topçu, çilingir gibi mekaniğe değil madenî işlemeye dair becerisi olan zanaatkârın elinden, yavaş yavaş sadece doğru zamanı ölçmeyi esas alan ve meslek edinenler aldı. Gerçi Fransız saatçiler loncası 1544'te kurulduğu hâlde, İngiltere'deki saatçiler, 1630'larda, demirciler loncasına zor, şer dahîl olabilmışler, bu sûretle, bir saati oluşturan mekanik aksam ve dış kasaların, hatta süslemelerin, lonca hârici kimseler tarafından yapılması yasaklanmışsa da sosyal bunalımların, savaşların... gerçek bir düzene, sükûnete kavuşmayı engellediği hayat, her ülkenin, kendi mekanik sistemini oturtmasını da engelliyordu. Gerçi yine bu sayede, zanaatkârların oradan oraya gezmesi ile her gelişme başka ülkelere de yayıldı, başka bir şekil aldı ama 17. yüzyıla kadar her ulusun zanaatkârlarının imâl ettikleri, bir başkasının silüeti, kopyası, taklidi, karışımı gibiydi.

Bu hâlde saat kuleleri, Avrupa'da hayatı düzene sokma, zamanı kullanma hatta zamanın maddî, mânevî karşılığının farkında olma hâli ile insanları yüz yüze getirdiler. Almanya ve Fransa'da, çarşı pazar, hep saat kulelerinin çevresinde kurulur, belli saatlerde bir canlılık, katılımın artması, alışveriş yapılması, karmaşanın azalması sağlanırken, saat, belli sayıları vurduktan sonra etrafın toplanma hazırlıklarına başlanırdı. Böyle bir düzen kurmak, bu kadar düzensiz çalışan saatlerle elbet çok zordu, ama her kule saatine, elindeki cep tipi güneş saati ile doğru zamanı ölçüp günde iki ya da üç

Place de l'horloge à Jsmidt.

L'horloge
de Dolma Bagtché.

طوله باغچه عت قللاک
Constantinople.

kere ayar veren ve saatin, mümkün mertebe doğruyu göstermesini sağlayan, aynı zamanda, saate mekanik olarak da bakım yapan, saat yöneticisi olarak atanmış kimseler vardı. Saatteki hassasiyet için sarkaçlı sistem kullanmak, elbet çok önemli idi, ama elde kesilen dişlilerin aşırı sürtünmesi, kullanılan madenlerin yeterince homojen olmaması, dişli ve fenerlerin birbirini aşındıran madenlerden yapılması ve en önemlisi, maşanın kabalığı ve sıkça topallaşması, düzgün ve sürekli çalışmayı engelleyen hâllerdi. Bunlara rağmen saat kulelerinin yapılması için özellikle İtalya ve Fransa'da, halktan vergi toplanması, varlıklı kimselerin vasiyetlerinde, saat kulelerinin bakımı ve yöneticilerine bir pay ayırmaları, şehir halkının, kendi kuleleri ile gurur duymaları, başka yerlerdeki bakarak daha iyisini talep etmeleri, kulelerin, her şehir ve kasabada giderek artan inşasına hız verdi. 17. yüzyılın sonlarına doğru oturmaya başlayan sistem, sarkacın hassas salınımı için doğru hesaplamaların kesinleşmesi, buna ilâve olarak imâlâtta da hassasiyetin artması, akrep-yelkovanın, çeyrek çalarlı sistemin, repeticionlu mekanizmaların gittikçe sorunsuz, ilâveli hâlleri ve birbirinden güzel mimarileri ile şehirlerin birer parçası oldular.

Osmanlı'da, bahsettiğimiz şekilde çok rağbet gören mekanik saatlere, bunların her türlüsüne ve en kaliteliyelerine tesadüf edilmesine rağmen 19. yüzyılın son çeyreğine kadar nerede ise hiç saat kulesinin olmaması dikkat çekicidir (tek istisna, 1796'da yapılmış Safranbolu Saat Kulesi). Üstelik İstanbul'dakiler, Batı'daki örnekleri gibi şehir için, orada yaşayanlar için, herkesin bakışına, süzüşüne açık meydanlarda, tepelerde değil hep, ya bir yapı kompleksine ait ya da bizzat başka bir binanın parçasıdılar.

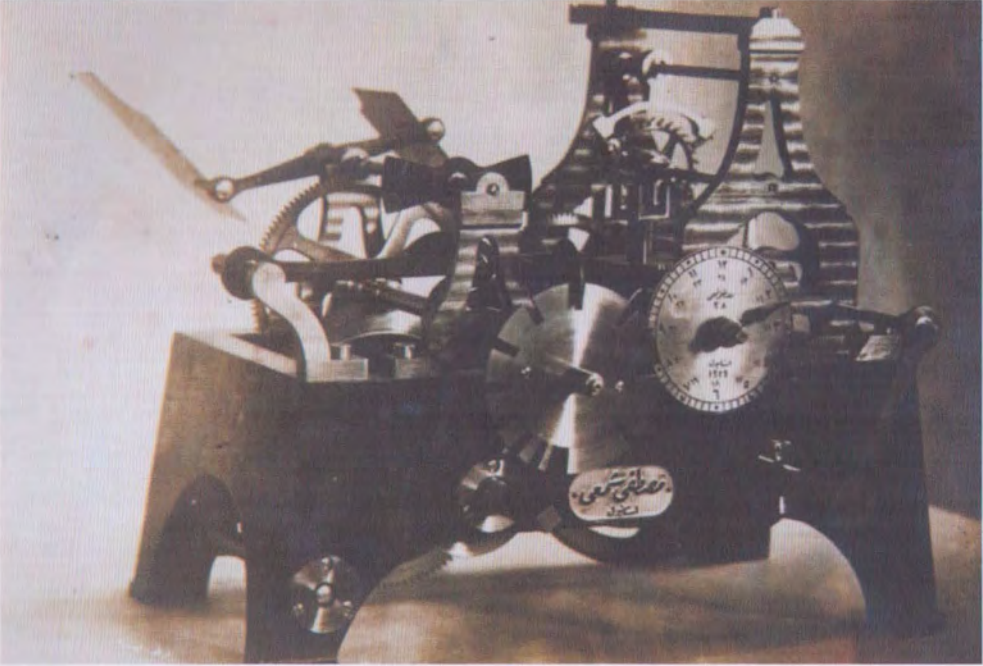
Dolmabahçe Saat Kulesi; Dolmabahçe Sarayı'nın,
Yıldız Saat Kulesi; Yıldız Sarayı'nın,
Nusretiye Saat Kulesi; Nusretiye Kasrı'nın,
Şişli Etfal Saat Kulesi; Şişli Etfal Hastanesi'nin,
Bakırköy Saat Kulesi (maalesef son depremde büsbütün yok oldu); Bakırköy Akıl Hastanesi'nin,
Balıklı Saat Kulesi; Balıklı Rum Hastanesi'nin...

Dolmabahçe
Saat Kulesi.

Bunların dışında kulesizlikten kule sayılan, aslında müstakil bir saat kulesi olmayıp mimarînin bir parçası, işlevsel bir bölümü olan Sirkeci Garı'nın, Boğaziçi Üniversitesi'nin, Deniz Hastanesi'nin, Haydarpaşa Lisesi'nin, İstanbul Üniversitesi'nin... saatleri de yine hep binalara, kurumlara aittir. Bu durumda, saat kulelerinin, Osmanlı şehir yaşantısında hiç yerlerinin olmadığını, üzülerek kabul etmek zorundayız. Sebebinin ararsak, üretim toplumu olmamanın, vakti nakde çevirmekle ilgili pek kimselerin ve kaygıların olmamasının, şehircilik, düzen, kaostan kurtulma gibi konuların, bizzat kaos yaratmasının, ilgi, beceri ve donanımla, ayakta durabilecek şeylerle baş etmekte çekilen sayısız güçlük ve bunu beyhude bulan daha güçlü anlayış, Anadolu'daki bazı saat kuleleri örneklerinde görüldüğü gibi (Manisa Saat Kulesi) bakımını, çalıştırılmasını vasiyet edip, payını bırakan insanlara rağmen vasiyetlerin bile uygulanmaması (belki bir türü hariç her türlü mirası reddeden anlayışın redd-i miras anlayışını vasiyetlere de uygulaması) gibi eleştirilecek, bu dünyada da, öbür dünyada da makbul olmayan düşünce ve davranış şekillerinden bahsedilebilir; günlerce, haftalarca sürer, tam da bu hâlin öznesinin, sohbetine doyamadığı bir hâl alır ve "kişi en çok kendinden bahsetmeyi sever" sözünü hatırlatır. Öbür yandan biliyoruz ki zaman ne ise öyle yaşanır, farkına varılan ne kadar çok ise uyanıklık hâli o kadar artar, dünya ne kadar sevilirse onu kendine benzetme, ölçüp biçme, kesip şekil verme arzusu o kadar artar. Batı toplumları, zamanı her anlamda bir kâr olarak gördü; kendini de, kâr hanesini, her an yeni bir atışla dolduracak olan. Bu şekilde yaşadı, anladı, aktardı; alışkanlıkları, çalışkanlıkları, ilişkileri hep daha ileri gitme, elde etme yönünde oldu. Zamanı da titizlikle ölçüp en hassas hâle getirdi ve bu hassasiyet, diğer tüm teknolojik ilerlemelerin mihengi oldu. Doğu'da ise başka türlü, kendi kendine işleyen, ne zaman ne yapacağını yalnızca kendisi bilen başka bir zaman vardı; var. Herkes de buna tâbi, onu kendine göre ayarlamıyor, geçen zamana göre kendi şeklini değiştiriyor. Zaten zaman bunu ustalıklı yaptığı için Doğu'da insan, kendisine ne zaman, ne sebeple, ne olduğunu bile

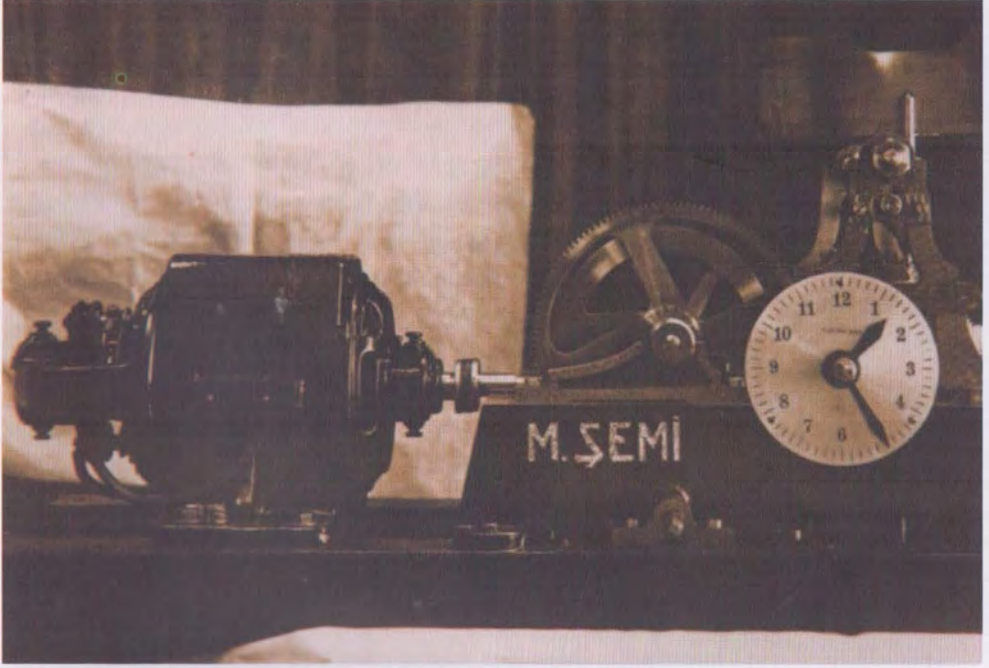
Ankara Saat Kulesi.

Mustafa Şem'i yapımı
saat.

bilmez. “Zaman geçti, ben de böyle oldum” denir. Tabidir, müdahalesizdir, mücadelesizdir. Zamanı, bu dünyanın zamanı olarak görüp, başka zamanlar için yaşanınca, bundaki hassasiyet arayışları, ince ölçümler, başarılar, âdetâ yakışıksızlık gibi görülür. Doğru, saati Uzakdoğu’da oyuncak olarak gördü, saatlerle eğlendi. İslâm ülkelerinde, sanki daha vakarla yaklaştı, bir dakika, iki dakika için birkaç gün için titizlenmedi, ağırdan aldı. İbâdetin, itaatin zamanı dışındaki zamanlara fazla da yüz vermedi, yüz de bulamadı. Onun ağır, kıpırtısız, tek bir kütle olduğunu daha iyi sezdi ama sezgisinin ağırlığı zamanın ağırlığından fazla oldu. Hâli, anladığının önüne geçti, güzel sözler söyleyenler, başka türlü düşündürebildiği için teselli edenler de azalınca, maddî olanın yanında bile irtifa kaybetti, taklit ile de zamanın gözüünü yumdurdu.

Batı dillerindeki kaynaklar, Osmanlı’da saat kulelerine rastlanmayışına, olanın da çok geç ortaya çıkışına, otorite kaybetmek istemeyen müezzinlerin sebep olduğunu yazarlar. “Saati, daha doğrusu namâz vaktini bildirerek güç ve itibâr

sahibi olan müezzin, koskoca kulenin de aynı işi yapması, hem de sesli olarak duyurması ile çok şey kaybedecekti” derler. Çok çabuk taraftar bulacak bir önerme ama insan kolaylığından sıkılıyor.

Kule saatleri, 19. yüzyılda bile namâz vaktini, elifi elifine doğru gösterecek kadar kusursuz değildi. Bir mekanik saat, her zaman için eli onun üstünde bir ustaya ihtiyaç duyar; onun için yapılması gerekenler yapıldığında iyi hizmet verebilir, o dönemde bu işi üstlenecek mekanik ustaları pek az olduğundan saat de güven vermiyordu. 1925’e kadar alaturka saat (ezânî ya da gurûbî saat) kullanıldığı için gün on ikişerden iki parçaya ayrılmıştı. Gün akşam ezanı okunduğunda bitiyor, yeni gün başlıyordu ve akşam ezanı, akşamın on ikisine tekabül ediyor ve bu saatte de gün devrediyordu. Bu da gün uzamasına göre akşam ezanı okunduğunda, saatte oluşan bir iki dakikalık farkın, elle ayarlanmasına ihtiyaç duyulması demekti. Bu saat, elbette güneşe göre ayarlandığından, insanın standartlaştırdığı bir ölçü değil, tabiatın ölçüsüydü

Mustafa Şem’i yapımı
saat.

(Batı, kesintisiz zaman diye adlandırılan zamanı önemser, in-kıtaya uğrayanı değil). Bu iş evlerde kolaylıkla yapılmasına rağmen (ki evlerde bile evi câmiye yakın olup eli hemen yel-kovana gidenle, ağırdan alanın saat farklarından söz edilir, “demek ki kulağı ezanda değil” diyerek kınanmış), bu ve buna benzer benzemez, dile kolay gelmez onca hâl var iken, herkes zamanı saniyen bilmek istiyor, böyle bir hayat yaşıyor-du da müezzin bırakmıyor değil.

İstanbul ve Anadolu’da, 19. yüzyıl sonuna doğru birbiri ardınca inşa edilen saat kuleleri var. Modernleşmenin bunda rolü vardır elbette, Avrupa gören yeni yöneticilerin, hatta rivayete göre II. Abdülhamid’in yirmi beşinci cülûsunda, her vilayetin valisine saat kuleleri inşa etmeleri yolunda ferman gönderdiği; bunun üzerine, Anadolu’nun pek çok şehrinde saat kuleleri görülmeye başlandığı da söylenir (1901). Ama daha ikna edici olan, II. Abdülhamid’in alaturka saat alışkan-lığına son vermek, alafranga saat düzenine geçmeyi kolay-laştırmak, halkı buna ısındırmak için saat kuleleri inşasını başlatmış olması. Saat kuleleri o dönemde birbiri ardına ya-pılırken çalışma saatleri, vasıtaların işleme saati ve tarifesi de alafranga saatle yapılmaya başlanmıştı. Saat kulelerine yine o dönemde “memleket saati” denmesi de bu neden-ledir. Hatta dört cepheli saat kulelerinin kadrânlarının ikisi-nin alaturka, ikisinin alafranga saate göre ayarlanması da bu alıştırmaların bir parçasıdır ki; 1925’te, alaturka saat zaten tamamen kaldırılmıştır.

İstanbul ve Anadolu’daki saat kuleleri Avrupa’dakilerden farklı olarak öyle pek gösterişli, saat dışı özellikleri olan kuleler değildir. Ama çoğunluğu, bulundukları şehirle gayet uyumlu, mütevazı, ıssız, boyunu fazla uzatmaya çekinir gibi-dirler. Kule olmalarına rağmen azametli değillerdir; yüksekte durur ama tepeden bakmazlar. Dünyanın başka yerlerindeki kulelerden hemen ayrılırlar. İnsan başka kuleleri görünce bi-zim kulelere başka bir şey demek ister ama bizimkileri gö-rünce de düşüncesinden nedâmet getirir ve asıl olması gere-kenin bu olduğu duygusuna kapılır. İstanbul ve Anadolu’daki saat kulelerinin mekanizması, 19. yüzyıl sonunun oturmuş

kule saati makinesidir. Bunların çoğu Fransız yapımı, pik dö-küm, üçayak üzerine oturan, çalarlı ise üç çatılı, değilse iki çatılı makinelerdir. Mekanizma kulenin tam ortasına yerleş-tirilir; karanfil çarkından uzatılan mil, hareketi kulenin dört kadranına yetiştirmek için mahrutî dişlilerle pozisyon alır. Çalarlı olan kulelerin, saat çaldıkça aşağı inecek ağırlıkları için kulenin bacası ile ağırlıkları alıp sarkıtan çelik halat ve makaraları vardır. Saatin sesinin ne kadar uzaklıktan duyul-ması istendiğine göre kampananın büyüklüğü, çekicinin vuruş açısı ayarlanır. İngiliz kule saati mekanizmaları da hemen hemen aynıdır, sadece bazı **konstrüksiyon** farklılıklarından söz edilebilir. Saat mekanizmalarındaki asıl fark, yapıldıkları madenin kalitesi ve hassasiyeti öne alan işçiliğidir. Saati kurarken, saatin çalışmaya devanı edip, durmadığı ve tak-simatlı değil, her saati tek tek çaldırarak ayarlamaya gerek bırakmayan, taraklı sistem mekanizmalar daha makbuldür. Saatleri kurmak için kulenin mekanizmasının bulunduğu en üst kata çıkmak gerektiğinden, çalar ve işler sistemi günlük olan, her gün kurmayı gerektiren **sistemler** tercih edilmez. Genelde mekanizmalar haftalıktır, seyrek olarak da on beş günlük. Mekanizmaların üzerinde küçük bir kadran bulunur, saati ayarlarken kaç olduğuna bakabilmek için. Yüksek ku-lelerde ağırlıkları aşağıdan yukarı çekerken çok güç harca-mamak için kurma süresini biraz uzatan ama güç sarfiyatını hafifleten ilâve dişliler bulunur. Avrupa'da ilk saat kulesi ör-neklerinin kadransız, sadece saatin kaç olduğunu çalan saat-ler olduklarından söz etmiştik. Anadolu'da da geç yapılmış olmalarına rağmen Manisa Saat Kulesi ve eski, ahşap, o çok güzel Göynük Saat Kulesi kadransız, sadece çalarlıdır.

Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi mekanizması, dönemin ünlü ustası Paul Garnier yapımıdır. Nusretiye ve Yıldız Saat Kuleleri ile Şişli Etfal ve Balıklı Rum Kulelerinde ise İngiliz yapımı çalarlı mekanizmalar bulunur. Anadolu saat kulele-rinin çoğunluğu Fransız makinelerken, az olarak da İngiliz makineleridir. Bazı kulelerde ise çok kaba işlenmiş demir-den yapılma, yerli yapım gibi duran üzerinde herhangi bir marka, usta adı vs. yazmayan mekanizmalar vardır. Tanınmış

ustaların kaliteli malzemelerden yapılmış, çok sorunsuz çalışan makineleri pahalı olduğu için daha orta halli, standart üretilmiş, hatta alanın ya da satanın üzerine kendi adını, firmasını yazmasında bir beis görülmeyen mekanizmalar, genelde bu vasıf ve görüntüdedir. Ege bölgesindeki bazı firmaların, Avrupa'dan getirttikleri daha mütevazı mekanizmalara firmalarının adını yazdıkları, bölgenin câmilerinde bulunan komtuaz (ayaklı, boyu iki metre civarında, ahşap kasalı, çalarlı, ağırlıklı saat) saatlerinde de çok görülür. Belki kule saati makinelerinin de kimi bu şekildedir. Bir başka özellik olarak da sadece, Dolmabahçe Saat Kulesi ve Yıldız Saat Kulesi'nin saat haricinde barometre, termometre, hygrometre, rüzgârgülü, pusula gibi yan ölçüm araçları vardır.

İstanbul'da kule saati imâl ettiğini bildiğimiz tek usta, Osmanlı'nın son büyük saat ustalarından Çemberlitaşı Mustafa Şem'i'dir. Dolmabahçe Sarayı'nda da bir ayaklı saati olan Mustafa Şem'i, özellikle kule saati, mebanî denen büyük cephe ve meydan saatleri yapmada ustadır. Kendisi, Sultanahmed Meslek Lisesi'nde matematik hocası imiş ve ustama, bir talebesinin vaktiyle anlattığına göre, 1930'lar da İstanbul'a gelen Alman teknisyen, mühendis ve matematikçilerle uzun uzun görüşür, onları atölyesinde ağırlar, yaptığı saatleri gösterirmiş. İşin sonunda bazıları ile beraber çalışır olmuş. Atölyesi, 1950'li yıllardaki vefatına kadar Çemberlitaş'ta imiş ve atölye olarak genelde okulda çalışır, talebelerini de burada eğitirmiş. Mustafa Şem'i ilk kez, Batı tarzında taleplere göre saat yapma işini sistematikleştirmiş, neleri, nasıl yapacağına, işçilik, ücretler, malzeme... her şeyi ihtiva eden bir katalog bastırmıştır. Haydarpaşa Garı cephe saatleri, İstanbul Üniversitesi cephe saatleri, Haydarpaşa Lisesi cephe saatleri, Bakırköy Akıl Hastanesi Kule Saati, Denizcilik İşletmeleri'nin cephe saati gibi sayısız okul ana ve cephe saati onun imâlidir. Saatleri gayet iyi işçiliklidir, doğru çalışır, kaliteli malzeme ile yapılmıştır ve klasik dönemden çıkarak saatin, elektrik sistemi ile kurulduğu ilk saatleri de o yapmıştır. Onun ardından ustasının ustası, Wolfgang Meyer gelir. Saray saatçisi dedesi ve babasının ardından yine mahir

bir usta ve çok yönlü bir entelektüel olan Meyer de saat tâmiri dışında, saat imâlâtı için çok uğraşmış, fabrika kurmuş ama 1960'lı, 70'li yıllardaki talep azlığı, değişen mimarî, dijital saate geçiş ve en önemlisi, Cumhuriyet döneminde oluşmuş ciddiyet, ilerleme arzusu ve şehirliliğin, 60'lara hele 70'lere gelince, aramakla bulunmaz olması, Meyer'i bu konuda çok didinmesine rağmen akim bırakmıştır. Meyer'in ustama anlattığına göre, Dede Emil Meyer, Dolmabahçe Saat Kulesi makinesinin, Fransa'dan, aslında iç cepheli olarak getirtildiğini, dördüncüyü kendisinin yaptığını anlatırmış. Meyer, fabrikasında, okul, ana ve tâlî saatleri, bazı firmalar için cephe saatleri, bekçi kontrol saatleri, fabrikalar için işçi kart saatleri gibi saatler imâl etmiş ve mekanik saat tâmiratıyla en üst düzeyde uğraşmıştır. Onun ardından gelen ve o geleneği sürdüren ustam Recep Gürgen de pek kule saati imâl etmemiş ancak Anadolu'daki pek çok saat kulesini aslına uygun tâmir etmiş, mevcut kule saatlerini tâmir ederek, mekaniğinin kıymetsiz görülüp, kaldırılıp atılmaması için uğraşmış, atılmışları bulmuş, saatleri belediyelere, valilere beğendirmek, tekrar göze girmelerini sağlamak için uğraşmış, hâlâ da uğraşmaktadır.

Bir saat kulesinin verdiği duygusal tat, fayda, şehrin mi-hengi olması, sesinin uzaktan duyulup kaç kere çaldığının sayılması, hepsi çok güzel şeylerken bu güzelliğe bir şeyi beğendirmeye çalışmak, faydalarını anlatmak, o hâlin bir aksülamelini hissettirmek için çırpınmak ve neticede pek bir şey yapamamak, saat kulelerinin ıssızlığı, bakımsızlığı, umursanmazlığı kadar bunları kendinde duyan, taşıyan, her şeyin, herkesin de bir kule kadar ıssız olmasına denk düşüyor...

